

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

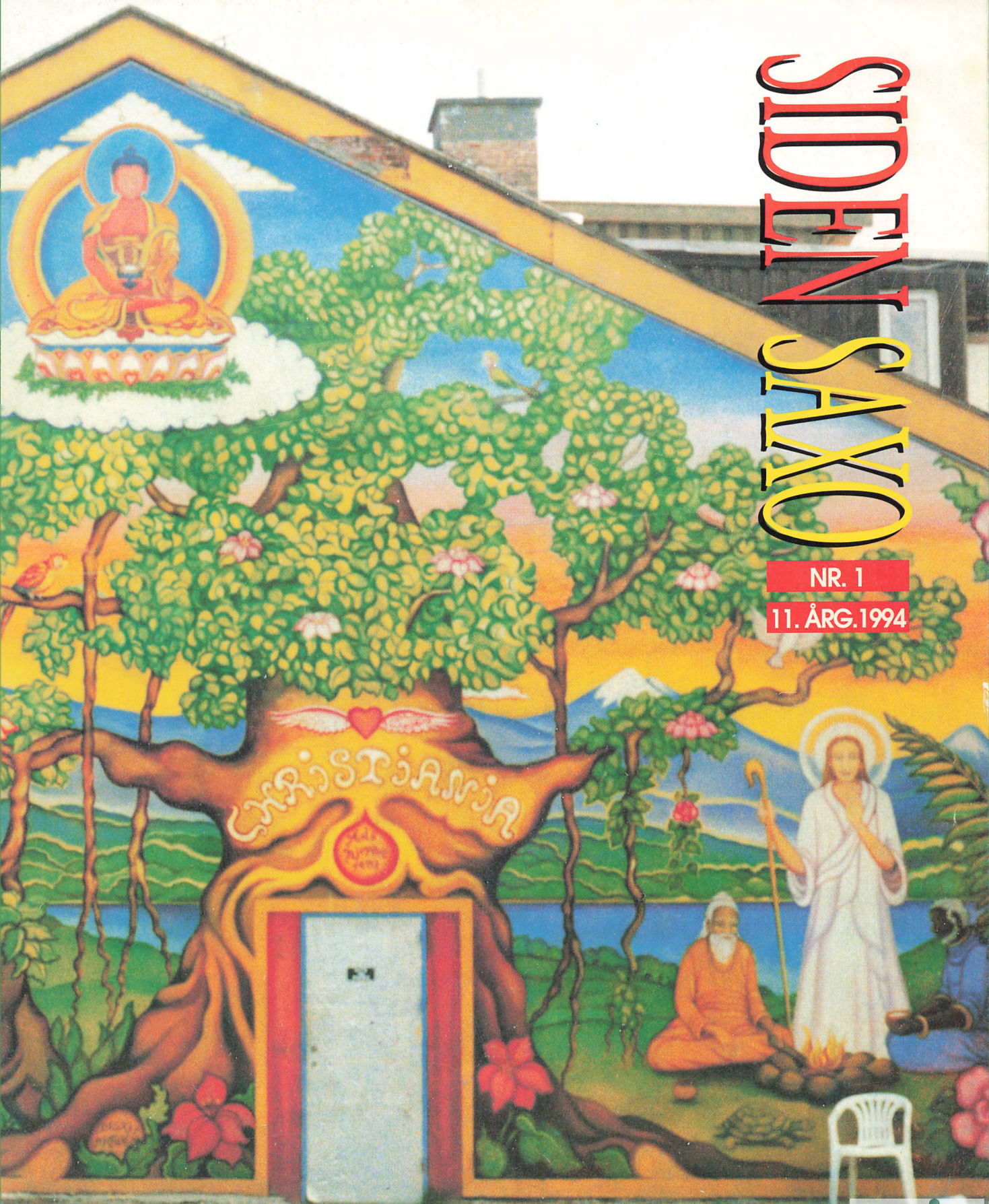
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SIDEN SAXO

NR. 1

11. ÅRG. 1994

SIDEN SAXO

Magasin for
dansk historie

Nr. 1
11. årgang 1994

Udgiver:
Statens Arkiver

Ansvarshavende
redaktører:
Henrik Skov Kristensen og
Steen Ousager

Øvrige redaktion:
Bent Blüdnikow, Poul
Olsen, Anette Warring

Redaktionspanel:
Anders Bøgh (Aarhus Uni-
versitet), Søren Eigaard
(Odense Universitet), Erik
Gøbel (Rigsarkivet), Lotte
Hedeager og Gunnar Lind
(Københavns Universitet)

Lay-out:
Kristin Wiborg

Tryk:
Nofo-Print, Helsingør

ISSN: 01 09 6028

Abonnement:
Tegnes ved henvendelse til
Rigsarkivet,
Rigsdagsgården 9,
1218 København K,
tlf. 3392 3310,
Gironr.: 640-1368.

Pris:
Årgang 1994 kr. 140.
Løssalg pr.nr. kr. 60.
Udlandsabonnement
årgang 1994: kr. 200.

Distribution:
Avispostkontoret, til hvem
flytning meddeles.

© Copyright:
Siden Saxo 1994

I NDHOLD

Danske billetter – lokale pengesedler fra Napoleonskrigenes tid	4
<i>af Finn Grandt-Nielsen</i>	
Kampen om drengene – om FDF og DUI.....	12
<i>af Aage Trommer</i>	
J.F.Camerer – en arkæologisk pioner i 1700-årene.....	17
<i>af Lars Henningsen</i>	
Christiania	21
<i>af Carl Erik Andresen</i>	
Rejsen til Murmansk - med på en konvoj.....	28
<i>af Christian Tortzen</i>	
Cølibat, sex og kirketugt.....	33
<i>af Torben K. Nielsen</i>	
Dage ved Christian IX's hof.....	42
<i>af Birte Ludovica Rasmussen</i>	

Forsiden: Den sikkert kendeste husgavl i den såkaldte fristad Christiania. Så veletableret er den, at Rigsarkivet er begyndt at modtage privatarkiver fra dens grundlæggere m.fl. Læs artiklen s. 21. Foto: Carl Erik Andresen

Fredning og arkæologi kan gå hånd i hånd. Læs om en pioner fra 1700-tallet s. 17

Hvad gør man, når man mangler penge? Laver dem selv som Odense fattigvæsen og flere andre gjorde det i begyndelsen af 1800-tallet. Se s. 4

Socialdemokrater og kristelige begyndte at slå om drengene ved århundredets begyndelse. Læs s. 12

Christiania bliver som "fristad" ved med at være. Se s. 21

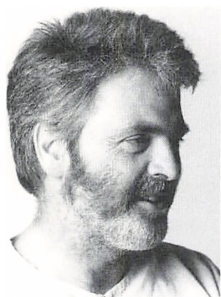
Mange danske var i allieret tjeneste under 2. verdenskrig. Læs om en konvoj til Murmansk s. 28

Skulle gejstlige leve i cølibat i Danmark i katolsk tid? De var i hvert fald ikke meget for det. Cølibat, sex og kirketugt s. 33

Christian IX's adjutant, C.Rørdams erindringer giver et indlevet billede af hoflivet i slutningen af 1800-tallet. Læs s. 42.

Finn Grandt-Nielsen

DANSKE BILLETTER

Lokale nødpengesedler fra Napoleonskrigenes tid

Finn Grandt-Nielsen, museumsinspektør ved Odense Bys Museer og forfatter til et just udkommet rigt illustreret katalogværk om emnet, beskriver hvorledes man i Danmark og i hertugdømmerne samt i Norge og på Færøerne i årene 1807-16 skrev og trykte "private penge" for at afvikle den daglige vareomsætning.

I juni 1811 blev der på rådhuset i Aalborg holdt en varemesse til fordel for tilfangetagne danske og norske medbrødre i England. Arrangementet fik en god presse, og specielt glarmester Dahlins billede, som gengives overfor, blev fremhævet. Redaktøren af "Jydske Efterretninger" skrev, at navnlig de fleste i Aalborg udgavne "pengebilletter" for året 1810 med tiden ville blive det mest interessante ved motivet.

De ti småpengesedler var udstedt af Aalborg Fattigvæsen, vinhandler Joh. Nic. Bock, gæstgiver og vintapper J. Victor Brünnes, fabrikant Oluf Christensen, fabrikanterne, brødrene J.G. og M. Galster, købmand og vinhandler Jens Møller, handelsfirmaet Philipson og Lipman, bagermester Jens Rasmusen, kattuntrykker P.H. Schiellerup samt Aalborg Sukkerraffinaderi ved bogholder C. Soetman.

Det er dog kun halvdelen af de nu kendte udstedere, for senere kom endnu en håndfuld til. Tilsammen udsendte de 125 forskellige sedler i Aalborg-området. Det var det største antal i landet; næststørst er Randers med 46 stk. Derefter kommer Thy og Thyholm med 33 og så 5-6 områder med omkring 20 hver.

Det var imidlertid ikke i Nordjylland det begyndte, selvom den private seddeludstedelse her – langt fra hovedstaden – slog bedst an og holdt sig mest stædigt i brug.

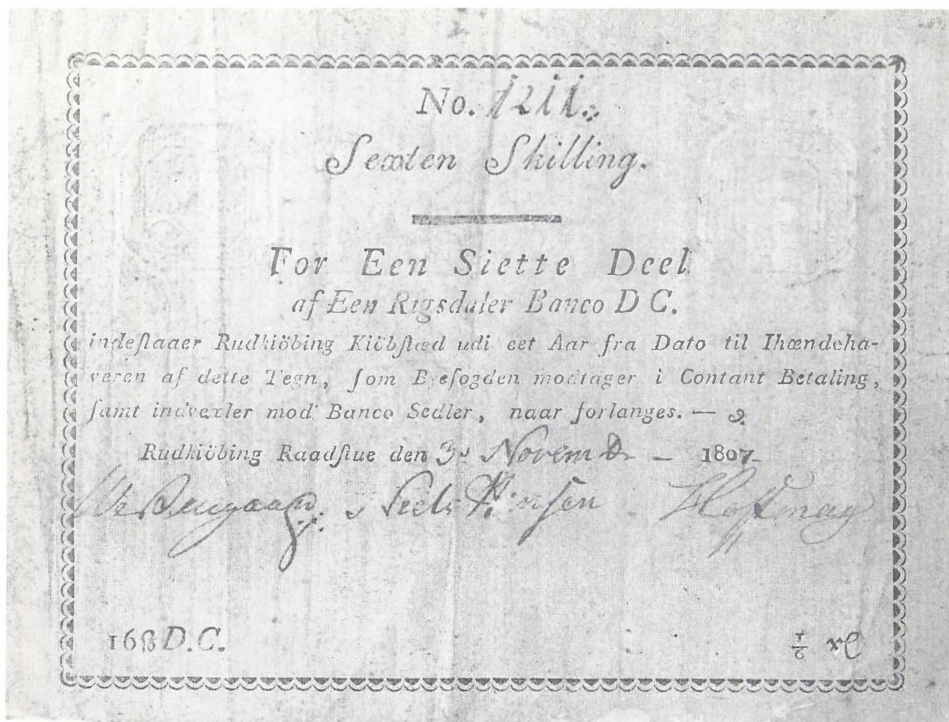
BEGYNDelsen PÅ FYN 1807

De første initiativer blev taget i Odense. Lørdag den 1. oktober 1807 erfarede et par medlemmer af fattigvæsenets økonomikomiteé, at kassen var tom for småmønt. Man var altså ikke i stand til at udbetale understøttelse og lån for spindearbejde om mandagen, med mindre flere klienter

Trompe l'oeil – et optisk bedrag – fremstillet af glarmester Poul Johan Dahlin (ca. 1765-1833) i Aalborg 1810. "Opslagstavlen"

med de 10 "pengebilletter" er malet med tuschfarver og forsynet med en kunstfærdig ramme af flere lag kulørt glas. Aalborg Historiske Museum fot.

16^{skilling = 1 mark.}
 Udstedt af
 Rudkøbing Rådstue
 3.11.1807. Underskrevet
 af byfoged C.D. Westengaard, købmand og havnekommissær Niels Hansen samt bagermester, eligeret borger og forligelseskommissær Johan Andreas Hofmann. Langelands Museum, Rudkøbing.

skulle deles om en seddel. Det mente man, ville give anledning til klammeri og forurettelse.

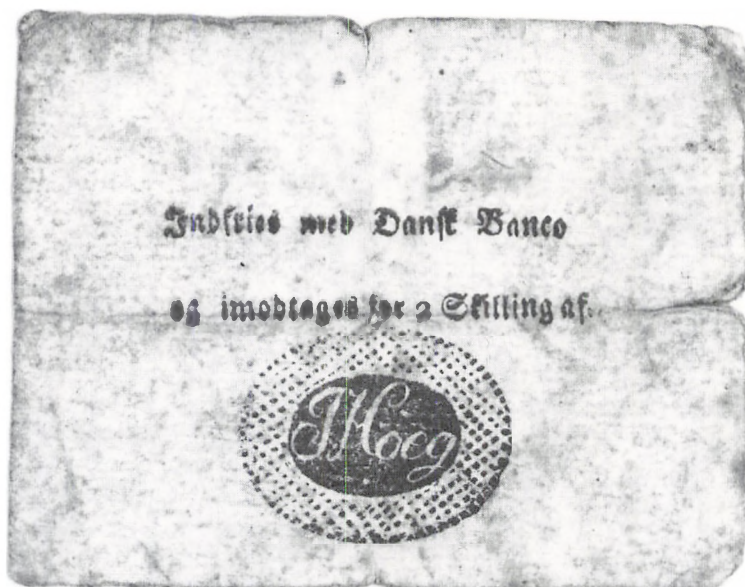
Det lykkedes at få indkaldt den samlede bestyrelse til et arbejds møde om søndagen. Det drejede sig om et dusin af byens fremmeste borgere med borgmester og 3 sognepræster i spidsen.

I fællesskab skrev gruppen 400 8 skilling-beviser, dvs. ialt for 33 1/3 rigsdaler dansk kurant. Stiftamtmand P.R. Gersdorff havde om morgenen givet tilladelse til udstedelse, når summen blot ikke oversteg 200 rd. Desuden skulle sedlerne cirkulere i et lukket system mellem klienterne, en bager og en høker i hvert sogn samt fattigvæsenet.

Odense Fattigvæsens sedler var i brug til sidst i marts 1811. I anledning af et kassererskifte året før blev 23 udslidte sedler kasseret – og g(l)emt.

TRYKTE SEDLER 1807

10.oktober 1807 nævnes trykte sedler på 1, 2 og 3 mark i Fyens Stiftstidende. De var udsendt af byfoged C.D. Westengaard i Rudkøbing på byens vegne til brug på hele øen. Redaktør Søren Hempel, der selv havde trykt dem, roste initiativet som et eksempel til efterfølgelse. De lange-

2^{skilling udstedt af urtekræmmer Jørgen Høegh i København. Det ældste kendte samlerstykke. Købt af C.F. Herbst på en auk-}

tion efter generalmajor C.D. v. Kreber 1841; kort efter i samlingen på Hvedholm. L.E. Bruuns samling. Museet på Frederiksborg Slot

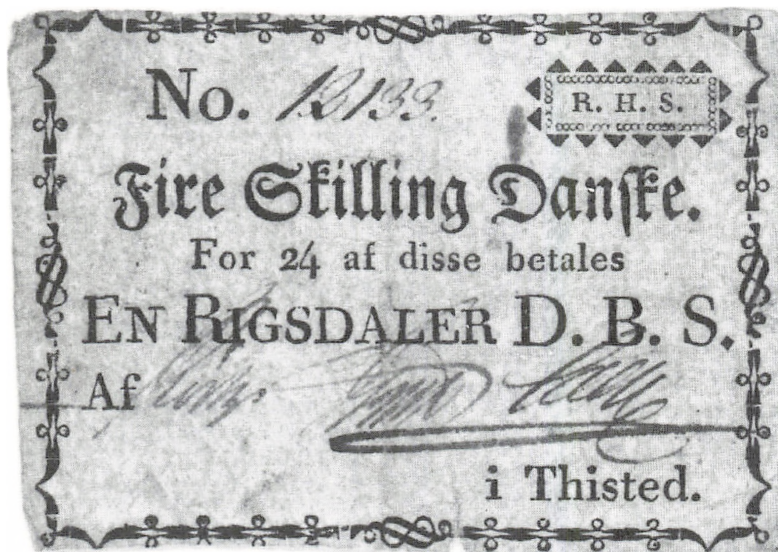
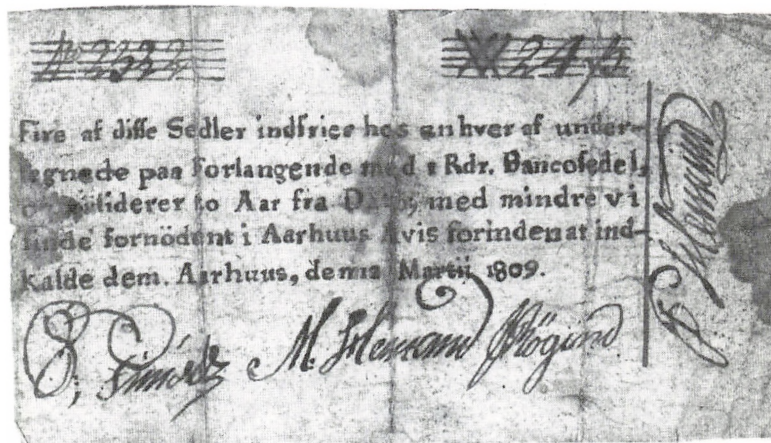
landske sedler efterlignede de officielle fra Kurantbanken; men disse værdibeviser var ikke udstedt på stemplet papir.

En måned senere fik byfogeden kolde fødder, og sendte en indberetning til Svendborg. Amtmand P.C. Schumacher turde ikke tage stilling til spørgsmålene alene, men sendte sagen videre til Rentekammerets afdeling i Rendsborg. Danske Kancelli og Finanskollegiet blev også hørt. Sagens udfald blev et forbud i januar 1808; men byen og fogeden slap for straf.

Samtidig kneb det også på Bornholm, som englænderne havde afskåret fra resten af landet. Men her drejede det sig om større pengesorter, 5 og 10 rigsdaler. Amtmand Friderik Thaarup sendte 1. januar 1808 en indberetning om en planlagt udstedelse af 1.000 stk. Men inden Finanskollegiet kunne nå at svare, havde forholdene rettet sig. Navnlig havde militæret fået forsyninger, og det var også lykkedes at kapre nogle engelske skibe med en last, der kunne sælges.

24 skilling, dateret. Århus 12.3.1809. Foregivet underskrevet af S.J. Schmidt, M. Herskind og J.P. Røgind samt noteret

af P. Herskind. Denne seddel er imidlertid håndskrevet og antagelig en samtidig forfalskning. L.E. Bruuns Samling. Museet på Frederiksborg Slot.

4 skilling udsendt 1810-12 i Thisted. Underskrevet af kaptajn og branddirektør G.F. Rørbye, byskriver

Ole Guldberg Høegh og kirurg A.A. Sager. Trykt hos A. Borch i Aalborg. Møntkabinettet, Nationalmuseet.

SMÅPENGEMANGLENS ÅRSAGER

Efter englændernes spærring af bælteerne, måtte der særlige midler til, for at holde administrationen i gang. Nogle af regeringskollegierne blev flyttet eller doubleret, med sæde først på Koldinghus og derefter i Rendsborg. Korrespondance og skattebetalinger vestfra blev stoppet i Nyborg, og der blev indført duplikatpost. Officielle breve blev udfærdiget i to eksemplarer, der blev sendt over Bælteerne ad hver sin rute.

Alligevel kneb det med pengeforsyningen. Den begyndende dyrtid og inflationen kunne mærkes. De første klager over mangel på småpenge kom fra Fyn og Fredericia. Der blev udstedt lokale forbud mod at tage ågerrenter ved vekslings af sedler med mønt. Det blev også strengt forbudt at eksportere mønt; selv rejsevaluta blev rationeret.

Finanskollegiet, Kurantbanken og Mønten forsøgte at sætte gang i ny udmøntning. Men her løb man ind i selvskabte problemer. Der havde længe været ønske om at modernisere møntfremstillingen i København. Den norske Mønt

Behovet for småpenge i Jylland i sommeren 1812. Efter indberetninger fra amtmænd og fogeder. Der mangler tal fra dele af Vejle, Viborg og Aalborg amt. Tegning af Inger Bjerg Poulsen.

var midlertidigt lukket, og de nye udmøntninger kom derfor til at foregå i Altona.

Finansminister Ernst Schimmelmann havde allerede i 1796 søgt kontakt med en engelsk specialist, maskinfabrikant Matthew Boulton i Soho ved Birmingham. Hans virksomhed fremstillede dampmaskiner sammen med den skotske opfinder James Watt, og han havde selv opfundet en dampmøntpresse, der kunne slå ensartet mønt, som var svær at eftergøre. Produktionshastigheden var også langt større end før.

På grund af krigen kneb det imidlertid med at skaffe de nye maskiner til landet. Dampmaski-

nerne skulle også bruges ved flåden på Gammelholm. Omsider gav parlamentet eksportlicens, og i 1806 nåede maskineriet til København. På grund af krigen varede det dog til langt hen i 1808, inden man kunne begynde på opstillingen, og der kom først for alvor ild under kedlerne i april 1810. Der var sendt specialister til oplæring i den nye teknik i England, men det havde vist sig langt sværere end planlagt at komme i gang. Projektet var også tyngt af organisatoriske vanskeligheder.

De nye mønter fra 1807-08 forsvandt som dug for solen, så snart de blev sendt ud i landet. Det blev derfor besluttet at sætte småpengesedler i produktion. Kronprins Frederik (VI) foreslog at skære rigsdalersedler i fire dele, som hver kunne gå for 24 skilling. Det endte dog med, at der blev udsendt trykte 12 og 8 skillinge i sommeren 1809. Et halvt år senere fulgte 24 sk., der efter planen skulle afløse de første. Men det kom til at gå anderledes. De lagte rammer måtte overskrides og alle tidsterminer blev sprængt. Ialt blev der sat 28 millioner af disse officielle småpengesedler i cirkulation, og mange af dem blev først inddraget i 1820 – ti år senere end beregnet.

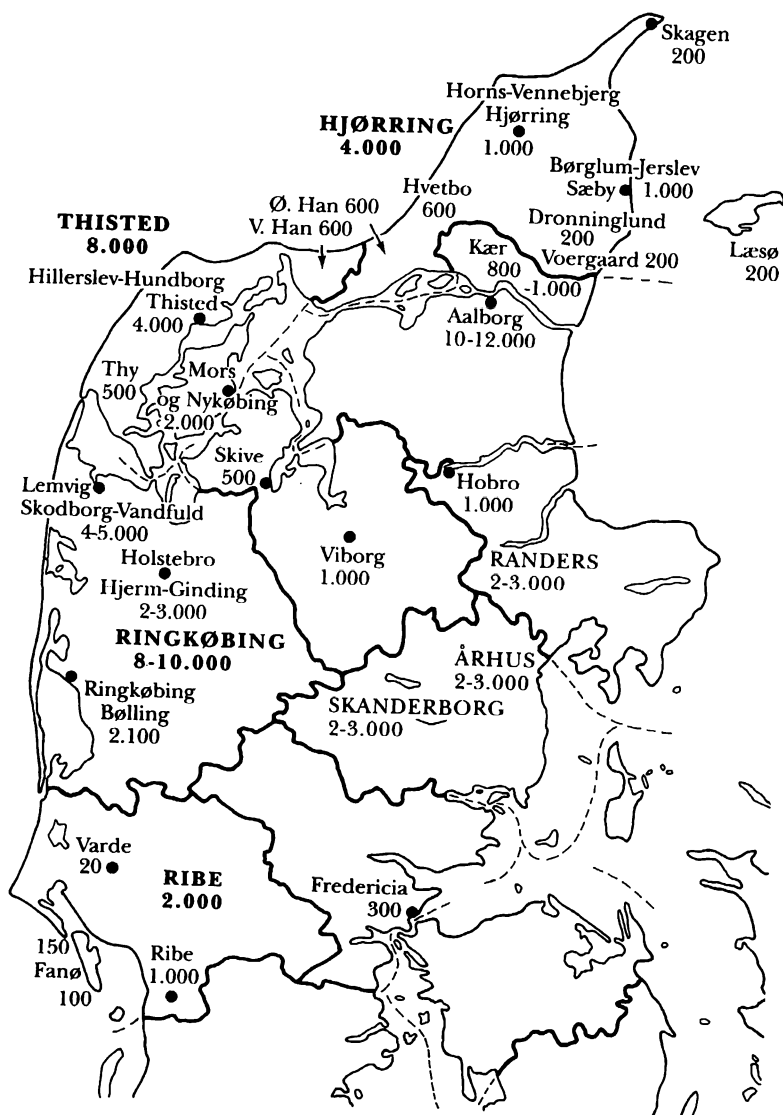
I hovedstadsområdet og på øerne øst for Storebælt var der almindeligvis rigelige forsyninger, mens det kneb med at få småsedlerne fordelt på Fyn og i Jylland.

ØSTJYLLAND PRESSER PÅ 1808

Overalt i landet lød der klager over mangel på småmønt til den daglige omsætning, og af og til førte det endog til social uro og optøjer.

I Østjylland var man tilsyneladende mest ihærdige for at få indført lokal nødmønt. Fattigkasserer Andreas Munch i Århus sendte en indberetning til Finanskollegiet i september 1808 vedlagt et par af fattigvæsenets trykte sedler. Han fik dog hurtigt et svar, der gik ud på, at det ikke var nogen acceptabel løsning. I Randers udgav fattigvæsenet også sedler, men her gik man mere stille med dørene.

I december 1808 fremkom et forslag fra seks af de rigeste købmænd i Århus om i fællesskab at udsende beviser på 16 og 24 sk. for 2-3.000 rigs-

daler. Det ville navnlig være til stor fordel for den fattige og soldaten. I januar 1809 modtog købmændene følgende svar:

“..., at Finanskollegiet aldeles ikke kan autorisere deslige af private udstedte papirer eller tillægge dem nogen lovmæssig værdi eller kredit, så at når sådanne beviser måtte blive udgivne kan deres gyldighed blot anses som en privat forening.

Iøvrigt kan man ikke lade ubemærket, at man har gjort alt muligt til at forebygge mangelen på skillemønt ved at sætte betydelige summer deraf i omløb, men at alle bestræbelser have været frugtesløse, da mønten øjeblikkelig er forsvunden af omløbet ...”

Udstederkollektivet i Århus daterede deres sedler 12.marts 1809. En måned før havde agent H.C. Hansen i Randers bestilt seddelblanketter hos bogtrykker A.F. Just i Viborg. Derefter gik det stærkt med udbredelsen.

I månederne før de statslige småpengesedler fremkom, kendes “private sedler” fra Aalborg, Horsens, Odense og Nyborg. Inden årets udgang var lokale sedler i brug i Knabstrup, på

Tranekær, i Vejle, på Djursland, i Viborg og Salting, flere steder i Vendsyssel, i Thy og på Mors samt i Ringkøbing, Lemvig og Ribe.

STATEN GRIBER REGULERENDE IND 1812

Menigmand var bestemt ikke tilfreds med landets økonomiske situation, men det er få klager, der er overleveret. I almuebladet “Politivennen”, der udkom i København, skrev redaktøren artikler, der opfordrede myndighederne til at skabe bedre forhold. Men det blev ikke disse indlæg, der satte noget i gang. Det var derimod et læserbrev, der slet ikke kom i nogen avis.

Degn og kirkesanger C.N. Sand på Holmsland skrev i april 1812 en klage, der gik direkte til Finanskollegiet, fordi der nemlig ikke dengang udkom dagblade i Ringkøbing amt. Han nævnte som et grelt eksempel, at man ved tømning af en kirkeblok i et sogn i nærheden af byen havde fundet sedler fra 19 private udstedere i og uden for Ringkøbing. Ialt var der for 4 rigsdaler. Bil-

Odense Fattigvæsens håndskrevne 8 skilling

2.10.1807. “Imod Tolv af disse, hver til otte Skilling Dansk udbetaler Odense Fattig Kommission Een Rigsdaler”.

Sedlen er skrevet af møller Kragh. De øvrige underskrifter og stempler repræsenterer borgmester og byfoged Lindved, sognepræsterne Tostrup og Wirth, tugthusinspektør Faber, urmager Foersom, farver Brandt, hoker Hinderup, købmand Holmstedt, snedker Roulund, handelsmand og hørsvinger Møller samt bogtrykker Seidelin. Odense Fattigvæsens Arkiv, Landsarkivet for Fyn.

letterne blev solgt ved en auktion for deres halve pålydende. Præst og degn havde god grund til at føle sig snydt for en del af deres løn. Sand vedlagde en seddel udsendt af M.A. Cohn, der var jøde, og han betvivlede, ligesom mange af hans samtidige medborgere ...” om ej jøden tilhandler sig vare eller sølv især af bondestanden, for egen-gjorte biletter?”

Finanskollegiet bad kort efter Danske Kancelli pålægge politimyndighederne at have nøje indseende med, at sådanne sedler ikke blev fremstillet, uden at der fandtes et reelt behov. De måtte ikke udstedes af omflakkende personer, men kun af vederhæftige, bosatte folk. Man ville ikke foranledige et egentligt forbud – og jøderne blev ikke nævnt. Amtmændene blev bedt om at indberette, om trangen til skillemønt og småsedler endnu kunne mærkes, og hvor stort et beløb der skulle til, for at råde bod på det. Det var i løbet af foråret lykkedes at fremstille en større mængde mønttegn af rent kobber på den nye dampmøntmaskine.

Skrivelsen blev sendt til Fyn og Nørrejylland, og i løbet af den følgende tid indløb der indberetninger fra de fleste områder. Amtmændene svarede vidt forskelligt – de ønskede beløb fremgår af kortet.

Den grundigste behandling foregik i Thisted, hvor amtmanden uddelte koncessioner til seddeludstedelse. I selve byen havde byskriveren, branddirektøren og den lokale kirurg fået eneret til at udstede for 4.000 rd. foruden de 2.000, de allerede havde bragt i cirkulation tidligere. Det sidste tal svarer i øvrigt nogenlunde til byens årlige udgift på den tid.

Trekløverets sedler blev også brugt i oplandet, men til trods herfor modtog en teglbrænder i Vestervig tilladelse til at udstede for 500 rd. og en gårdmand i Vester Hanherred for 600 rd. Endelig måtte en værthusholder i Nykøbing udsende for 1.000 rd., mens det er usikkert, om der blev givet nogen eneret for Morsland i øvrigt.

HERTUGDØMMERNE 1812-13

Økonomien i hertugdømmerne havde i nogen grad fungeret selvstændigt i forhold til kongeriget i et par årtier. Men kort før statsbankerotten

2 1/2 schilling fra Sønderborg 1812. Underskrevet af rådmand Hans Chr. Momsen, deputeret borger Peter Knudsen og noteret af bykasserer Hans Jacob Dame. Unik seddel fremstillet som træsnit. L.E. Bruuns Samling. Museet på Frederiksborg Slot.

Håndskrevet 5 skilling fra Thorshavn 1812. Underskrevet af kommandant E.M.G. Løbner og landfoged V. Hammershaimb, noteret af handelsforvalter M.H. Mørch. Unik; solgt hos Sotheby's i London 1992.

brød den også sammen, bl.a. med småpenge-mangel til følge. Det havde da været nødvendigt at overføre resterne af områdets bankbeholdning til København på grund af krigsfare i august 1812.

For at holde lokalhandelen i gang bemyndigede Tyske Kancelli, der var centraladministrationens "kontor" for de indre anliggender i hertugdømmerne, den 1. december 1812 magistraterne

til at udsende småsedler på 5 og 10 schilling som underafdelinger af de større sedler. Det var dog for sent til, at det kunne få nogen stor virkning.

Til gengæld havde enkelte byer allerede på eget initiativ – og efter inspiration fra Jylland – sat sedler i cirkulation. De opnåede efterfølgende at få individuelle tilladelser. Det drejer sig om magistraterne i Sønderborg og Flensborg samt måske handelsstandsforeningen i Husum. Andre tidlige eksempler er Tønder, Haderslev, Augustenborg-Gråsten godser og som en undtagelse den holstenske havneby Heiligenhafen. Der kendes ialt 40 sedler fra hertugdømmerne; heraf er bevaret 12-13 stk. De fleste er bogtrykte, men de er også fremstillet som træsnit og kobberstik.

NORGE OG FÆRØERNE

Også i Norge rullede bølgen med småpengesedler. Efter en helt uafhængig forløber fra Frederikstad i 1804-05 kendes en enkelt undertrykt udstedelse i Kristiansand 1808. Året efter bredte sedlerne sig til andre kystbyer i Sydnorge, derefter ind i landet og mod nord. Mens der fra Danmark p.t. kendes 513 sedler, drejer det sig om ca. 160 fra Norge.

På Færøerne har det vist sig, at årsagen til de lokale sedlers fremkomst var helt speciel og meget dramatisk. Øerne oplevede i forvejen de mest tyngende forhold på grund af krigen. Det kneb navnlig med kornforsyning og med at afsætte øernes produkter, strikkede varer.

I sommeren 1808 fik Thorshavn besøg af krigsskibet "Salamine". Skibet var udrustet af den bayerske friherre Karl von Hompesch-Bollheim, der havde en længere militær karriere bag sig. Til slut var han aftakket som engelsk generalmajor. I anledning af krigen havde han løst kaperbrev, dvs. at han nu var statsautoriseret sørøver. Besætningen bemægtigede sig skansen og friherren forlangte at få udleveret handelens kasse. Ellers ville byen blive skudt i brand.

På den måde blev øen lænset for penge. Både handelens, skolernes og kirkernes kapitaler gik tabt. Omkring nytår var situationen kritisk, og 1. maj 1809 blev der sendt håndskrevne "foreløbige kreditsedler" og papirpoletter i cirkulation. Først efter statsbankerotten i 1813 kom der

igen regelmæssige forsyninger af danske penge til Færøerne.

STATSBANKEROTTEN 1813

Efter statsbankerotten 5. januar 1813, der betød en devaluering til 1/12 blev der indført et nyt møntsystem. Ved Mønten fortsatte fremstilling af kobbertegn, nu med betegnelsen rigsbankskillinge. Nogle af de gamle mønter og småpengesedlerne fik lov at cirkulere til en reguleret værdi.

I løbet af efteråret 1814 kneb det dog igen med forsyningerne, og mange steder blev udstedelse af private småsedler genoptaget. Men denne gang varede behovet kun et halvt års tid. Til gengæld var mange nu blevet mere bevidst om de fordele, udstederne kunne have. Man kunne låne en større sum penge rentefrit hos sine medborgere. Desuden gik en del sedler tabt undervejs. Fattigvæsenet i Sønder Tranders i Aalborg manglede således til slut sedler for 730 rigsbankdaler.

I 1813 og 1815 blev der sat spørgsmålstejn ved lovligheden og nødvendigheden af de lokale nødpengesedler i henholdsvis Aalborg og Odense. Omkring årsskiftet 1814/15 ønskede stiftamtmand Pentz indført forbud mod sedlerne, der igen havde taget meget overhånd i Aalborg. Samtidig havde magistraten dog givet de to fattigvæsenet i byen eneret på fremstillingen.

Hen på efteråret 1815 blev Rigsbanken spurgt, om der stadig indløb klager over småpengemangel. Da dette ikke mere var tilfældet, bad Finanskollegiet Danske Kancelli om at lade de private sedler indløse. Den 24. februar 1816 udkom den eneste "lov", om de "private pengebeviser"; de skulle herefter inddrages i løbet af 3 måneder.

KILDER

Pengesedlerne findes først og fremmest i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling på Nationalmuseet, i Danmarks Nationalbank og i en række provinsmuseer. Jf. Finn Grandt-Nielsen: Danske billetter. Lokale nødpengesedler fra Napoleonskrigenes tid 1807-16 (Odense 1993).

KAMPEN OM DRENGENE

Aage Trommer

Det lå omkring århundredskiftet i tiden, at der skulle gøres noget for den yngste generation. “Barnets århundrede” blev det nye 20. århundrede kaldt. Skolereformen af 1903 kan tages som et vidnesbyrd derom. Oprettelsen af foreninger for børn – hvilket først og fremmest vil sige drenge – er et andet. I denne foreningslivets store epoke havde de voksne og de unge forlængst fået deres foreninger af mange slags. Nu kom turen til de yngste. Lektor, dr. phil. Aage Trommer, Odense Universitet, fortæller om FDF’s og DUI’s start i århundredets begyndelse.

Det var ikke mindst på kristelig side, man var på forkant med udviklingen. KFUM’s Centralforening i København oprettede i 1902 en Yngsteafdeling for drenge op til 14 år med bragende succes. Søndagsskoler havde der været en rum tid, men de slog ikke rigtig til, når det gjaldt om at fastholde de store drenge og slet ikke dem, som samtiden kaldte for “råka’le” – “løsgående” børn var også et problem dengang. Holger Tornøe, en ung søndagsskolelærer af det bedste frederiksbergske borgerskab, der

FDF blev stiftet i 1902. Dets stifter var bygningsstegner, senere arkitekt Holger Tornøe (1881-1967). Det kongelige Biblioteks billedsamling

Ideen til FDF blev hentet hos Boys Brigade i Skotland. I Danmark delte man sig i kredse med eksercits og bibeltimer. Det militære tilsnit var der i kraft af eksercits med og uden trægeværer, men eksercitsen afskaffedes allerede i 1909. Den overtog så til gengæld det i 1910 oprettede Det danske Spejderkorps, der på billedet over ved Brede Klædefabrik ca. 1915. Byhistorisk samling for Lyngby-Taarbæk kommune.

egentlig drømte om at blive missionær, fandt ud af, at han først måtte virkeliggøre en anden drøm, nemlig at lave en uniformeret "idrætsforening" med kristeligt formål for sådanne drenge. Det gjorde han, og Tornøe blev aldrig missionær. Til gengæld blev han livslang FDF'er.

DET SKOTSKE FORBILLEDE

Ideen var hans egen, men form og indhold hentede han på den anden side af Nordsøen hos den skotske "Boy's Brigade" (der var stiftet 1883), omend det skete i tillempet form. B.B. var, som navnet siger, en drengenhær, delt i kompagnier under en kaptajn. Det blev på dansk til kredse under en kredsfører.

B.B.'s arbejdsmidler var eksercits og bibeltimer. Det blev til idræt (gymnastik, eksercits med og uden trægeværer, svømning og roning) på øvelsesmøder og til "åndelig udvikling" på fjorten-dagsmøder. Det militante tilsnit var karakteristisk for tiden, men blev en smule udvisket i den danske udformning.

På det grundlag blev Frivilligt Drengesforbund (FDF) stiftet den 27. oktober 1902. Vinteren gik

med at uddanne førere, og i marts 1903 åbnede man for drenge. Hurtigt kom der musikskole og "ambulanceklasse" til, ligesom man i sommerferien drog på flerdages "kantonnementsture" eller i "landkoloni", sidenhen kendt som sommerlejr.

Det er egentlig forbløffende, at så unge mennesker, som der var tale om, turde søsætte ideen. Tornøe, der var arkitektstuderende, var født i 1881. Det samme var hans nærmeste medarbejder, den teologiske student Ludvig Valentiner, manden med tag på drenge, og uden hvem det hele måske var kuldsejlet lige så hurtigt som "Vasa"-skibet.

Men bag vovemodet stod lokale samfundsstøtter fra familie, borgerskab og kirke. Dertil kom, at de unge i starten udelukkende tænkte i lokale baner. Det var kun drengene på Frederiksberg, de ville være og gøre noget for.

Succes'en var ubestridelig. Tre kredse blev oprettet. En af dem kæntrrede hurtigt på grund af "råka'lenes" udfoldelse, men de to, der kom op at stå, fik og holdt et medlemstal på ialt ca. 500 drenge fra 11 år og opefter. Tornøe og Valentiner samt adskillige andre fandt hurtigt ud af, at ideen kunne og burde bruges også uden for Frederiksberg.

På baggrund af FDF's succes besluttede socialdemokraterne sig i 1905 til et ideologisk modstykke og oprettede DUI, De unges Idræt – som en tro kopi af FDF. Lyngbyafdelingen ses her omkr. 1920. Byhistorisk samling for Lyngby-Taarbæk kommune.

GENNEMBRUDSÅRET

1905 blev det store gennembrudsår. I dette og de følgende år dukkede der i København og ud over landet det ene frivillige forbund op efter det andet som en præriebrand. Tornøe og Valentiner, der jo ikke kunne have copyright på den gode idé, de havde fået, fik i hast sat et landsforbund på benene, og de fleste af de nye forbund gik ind i det, men mange blev udenfor.

Der var dem, der ville bruge metoden til at "styrke nationalitetsfølelsen", og der var dem, der bare ville lave sund fritidsbeskæftigelse. Begge dele ville det "rigtige" FDF også, men det var det kristelige, der kom både først og sidst – "at forberede vejen for Kristi riges udbredelse blandt drenge ved at bringe dem under kristne mænds påvirkning", som det hed i "konstitutionen" fra 1902.

Nogle af de uafhængige kredse endte i landsforbundet, der efter de første ekspansionsår foreløbig endte på et niveau på 5-6.000 drenge i ca. 60 kredse. De andre sygnede med årene hen og forsvandt.

FDF var folkekirkeligt, hvilket som bekendt kan være flere ting. Tornøe var ikke retningspræget og mente ikke, at "KFUM's vej er den eneste til salighed". Alligevel endte de fleste kredse som afdelinger af KFUM og dermed af Indre Missions arbejde, og sådan forblev det i mange år.

Der var imidlertid langt mellem de grundtvigske kredse. Det hang sammen med, at det var i København og i købstæderne i provinsen, at FDF slog an. De få kredse, der dukkede op i de små lokaliteter i landdistrikterne, forsvandt lige så hurtigt, som de var kommet. I byerne var det "missionen", der dominerede det kristelige arbejde. De grundtvigske har som bekendt altid gjort holdt ved byporten.

Derfor blev det oftest det stedlige KFUM, der blev værter for FDF-kredsen. Her kunne lokaler stilles til rådighed, og her var der rekrutteringsmuligheder, når egnede førere skulle findes, og der ikke var basis for selvrekruttering.

HØJRE OG VENSTRE

De nationale FDF-kredse kom ind om ikke som modstandere, så i hvert fald som konkurrenter så at sige fra højre side. Fra venstre kom der en decideret modstander, nemlig Socialdemokratiet. En fuldblods socialdemokrat var i hine tider ateist eller i hvert fald antiklerikal. For ham var "præsteskabet" og "missionen" reaktionens håndgange hjælpere.

Over for det nye FDF's succes blev der hurtigt råbt vagt i gevær i "Social-Demokraten", som "Aktuelt" hed dengang. "Her har det kristelige agitationstalent ubestrideligt skudt sin skønne-

ste blomst". Det var en del af den "kristelige ål-ruse", der under religionens maske skulle ind-eksercere drengene, så at de som voksne kunne blive gode højremænd. Noget måtte der gøres, "og der må handles hurtigt".

Endnu inden 1905 var gået, kunne man i avisen læse, at "nogle partifæller har besluttet at oprette en organisation, hvis navn kunne være sådan noget som "De unges Idræt", og den 10. november 1905 blev DUI oprettet. Den umiddelbare initiativtager var en ganske ung mand, Louis Florin, men den, der lagde navn, autoritet og anseelse til, var den kendte folketingsmand og agitator A.C. Meyer. Både med hensyn til

*I det socialistiske ugeblad, *Ravnen* blev drengesforbundene, herunder FDF, slået i hartkorn med militarismen. Kampen om drengene var i fuld gang. Tegning af Dj. Christoffersen, gengivet i Festskrift til Tage Kaarsted (Odense 1988) s. 369*

organisation og arbejdsmetoder blev DUI gjort til en tro kopi af FDF. Den største forskel var, at mens FDF oprettede sine kredse ud fra kirkesognene, gjorde DUI det ud fra valgkredsene.

PROBLEMER FOR DUI.

I første omgang slog DUI, der i de første år udelukkende arbejdede i København, godt an og fik her i løbet af få måneder ca. 1.000 drenge i 10 kredse og var dermed en følelig konkurrent til FDF, der på samme tid havde godt halvandet tusind medlemmer i hovedstaden. Men det varede kun kort. De 10 kredse blev i løbet af få år til syv afdelinger, og medlemstallet mere end halvedes til under 400.

Det var der flere grunde til. Man var startet alt for hovedkulds uden at sikre sig kvalificerede ledere. Økonomien var et konstant problem. Man var i modsætning til FDF nødt til at tage kontingent, der dog ikke slog til, og vælger- og fagforeninger viste dalende vilje til at give en skærv.

I toppen var der også problemer. A.C. Meyer passede ikke "sine drenge". Som han selv skrev i sine erindringer mange år efter, havde hans kærlighed til det, der bevægede tiden, været "polygam", og derfor havde han ikke ydet hver enkelt sag, hvad den havde krav på. Som formand gik han af i 1908, men havde forlængst overladt de daglige forretninger til næstformanden – hvilket hans efterfølger også gjorde. Florin kom op at toppes med resten af bestyrelsen og blev i 1909 nærmest gået ud af den.

Vigtigst var måske, at partiet aldrig for alvor tog sig DUI's sag an. Interessen nåede aldrig længere end til ungdomsbevægelsen, og den, der ville gøre karriere i arbejderbevægelsen, gjorde klogt i ikke at bruge sin tid på drengearbejde.

Forholdet mellem det "rigtige" FDF, de "nationale" FDF-kredse og DUI var i århundredets første årti præget af en nærmest ufredelig sameksistens. Ludvig Valentiner udsendte i 1906 en pjece, "Kampen for drengene!", hvori han profilerede sit FDF over for de andre. "Der prædikeres aldrig militarisme, der prædikeres kristendom, intet andet". Men han blev ikke troet, for kunne en Kristi stridsmand i hine tider være andet end

en fædrelandssindet forsvarsven og en kongetro højremand?

Følgelig blev kampen for Guds riges fremme af socialisterne tolket som reaktionens og Højres kamp for at bremse udviklingen. Omvendt måtte man fra kristelig side udlægge kampen for socialismens sejr som gudløshedens fremstormen. Kampen for drengene blev ofte blandt førerne og de bestyrelser, der stod bag dem, til en kamp om drengene, nok så meget som en kamp for dem. At disse, hvis de ellers måtte for deres far, og – især – deres mor, helst gik derhen, hvor de syntes, der "var mest ved det", er en given sag, og her vandt Tornøes og Valentiners FDF første runde.

HVOR ER SPEJDERNE?

Nogle vil spørge, hvor spejderne var henne i alt dette. Svaret er, at de var der slet ikke. De dukkede først op i 1910. Men hvad med et foreningsarbejde for pigerne? Svaret er, at det endnu ikke lå i tiden. En Yngsteafdeling, KFUK havde oprettet i 1896, blev lukket igen i 1902. Et DUI for piger – "Det sportslige Pigeforbund" fra 1906 – fik kun en kort levetid på et par år. Tornøe blev engang stillet over for spørgsmålet om at lave noget for piger, der svarede til FDF, og stillede sig høfligt positiv, men gjorde aldrig noget ved det. Pigespejderne, da de kom til landet, slog heller ikke an i de første år. Man skal frem til de første år efter den første verdenskrig, før foreningsarbejde for pigerne for alvor begyndte at vinde frem.

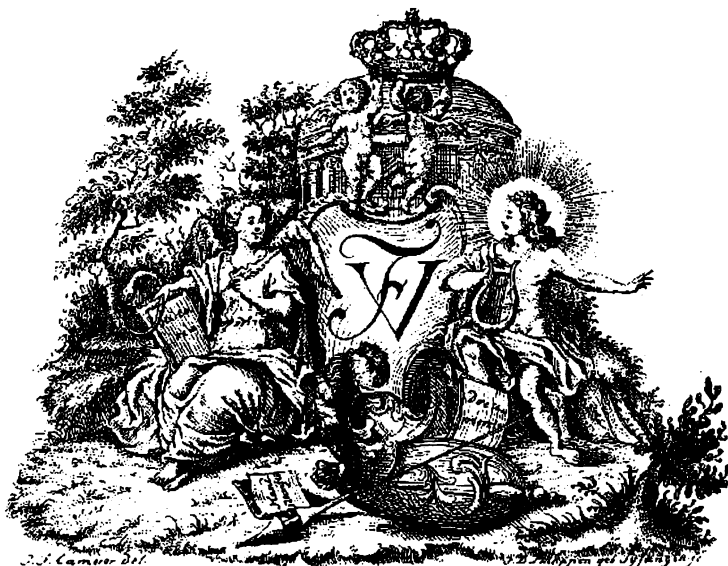
Men dette såvel som spejderne en anden historie.

KILDER:

Landsforbundet Frivillige Drenge-Forbunds arkiv (Rigsarkivet)

Aa. Trommer: Kampen for drengene – kampen om drengene – i: Om Danmarks historie 1900-1920. Festskrift til Tage Kaarsted, (Odense 1988) s.347-375.

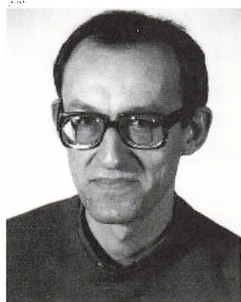
Da spejderne kom til Danmark – i: Presse og historie. Festskrift til Niels Thomsen (Odense 1990) s.265-317.

Denne vignet er tegnet af Camerer og findes i andet bind af hans værk "Vermischte historisch-politische Nachrichten in Briefen von einigen merkwürdigen Gegenden der Herzogthümer Schleswig und Hollstein" (1762). Tegningen er typisk for den patriotiske oplysningsmand. Kong Frederik V's navnetræk står i centrum på baggrund af et klassisk tempel. Kongen er den livgivende beskytter af arkæologi, historie og jura: til venstre historiens muse (eller engel!) Kleio med en oldtidsring og til højre en lyrespillende Apollon. Påskrifterne "Historia", "Documente" og "Handschriften" tydeliggør budskabet.

J.F.C. CAMERER

– EN ARKÆOLOGISK PIONER I 1700-ÅRENE

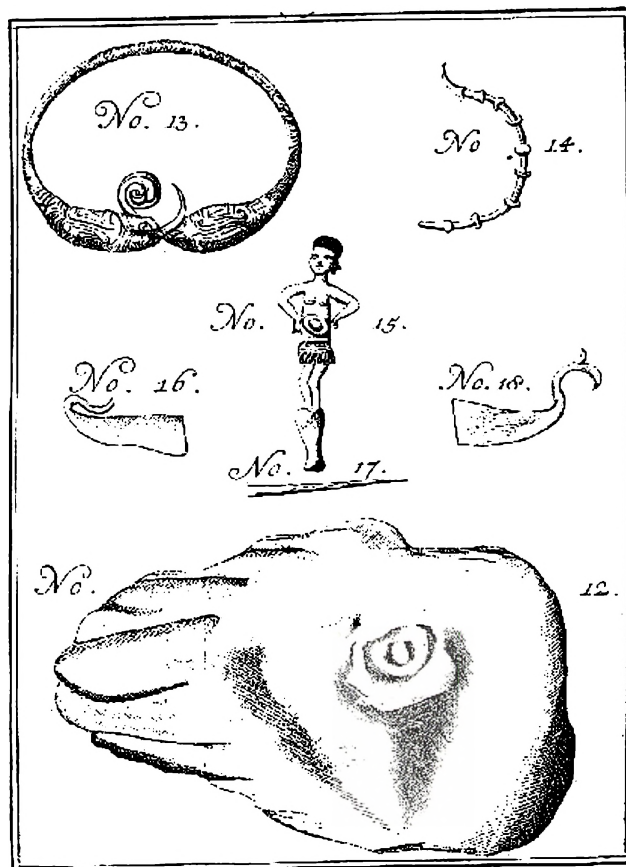
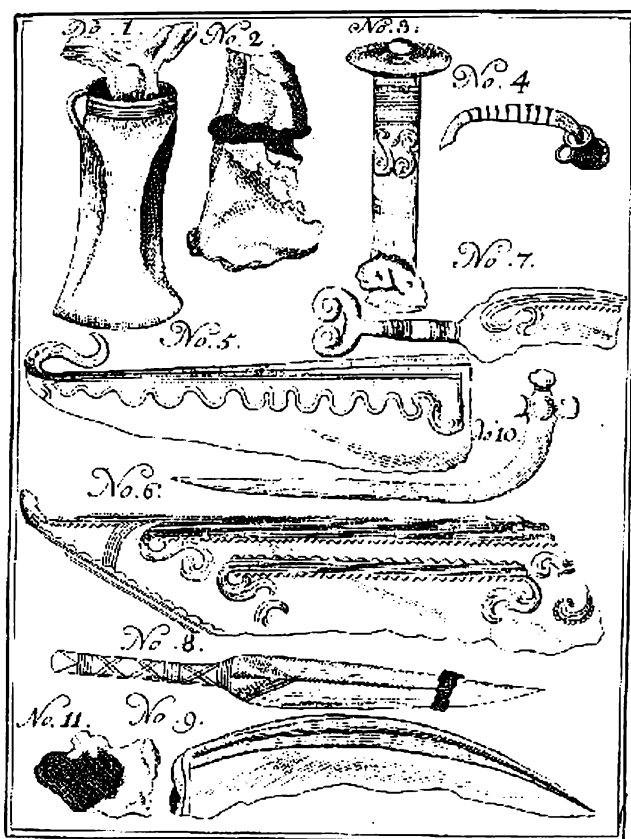
Lars N. Henningsen

Arkæologerne blæser alarm i denne tid: Fortidsminderne er i fare – landbrugets dybtgående plove og plantning af nye skove udsletter sporene af vore forfædres virke.

Advarslerne er berettigede – og dog er de samme toner hørt allerede i 1700-årene, fra amatørarkæologen Johann Friedrich Camerer. Han trækkes her frem af glemselen af arkivar, dr.phil. Lars Henningsen, som er leder af Arkivet ved Dansk Centralbibliotek i Flensborg.

Camerer var jurist af uddannelse. Han var født i Ries i Schwaben i 1720 og kom i 1752 til Slesvig, hvor han fik ansættelse som auditor i kong Frederik V's hær. Camerer var kommet langt bort fra sin sydtyske hjemegn, og han blev bjergtaget af den ukendte, nye arbejdsmark. I sin fritid drog han på opdagelse i Slesvig – og var begejstret. Han så meget, som var helt anderledes end i hjemlandet: de utallige måger på Mågeøen i Slien, det flade marskland mod vest – og så var der de mange gravhøje. Ikke mindst på vestkysten og på Sild spærrede sydtyskeren øjnene op over de mange og store gravhøje.

Snart fik Camerer kontakt med lokale akade-

Camerers tegninger er så korrekte, at de gengives i arkeologiske værker den dag i dag. En del oldsager fra bronzealderen havde han udgravet på Sild i 1752. Han publicerede tegningerne i bogen "Sechs Schreiben von einigen Merkwürdigkeiten der hollsteinischen Gegenden" (1756)

mikere, som delte hans interesser. I Tønder lærte han den derværende amtslæge Johan Christiaan Fabricius at kende. Fabricius samlede på oldsager, og han lånte Camerer genstande fra sin samling og lod ham følge med på rejser ud i amtet. De besøgte Gallehus, hvor Guldhornene var fundet, og allerede i 1752 var de sammen på øen Sild. Øen var dengang oversået med en mængde store gravhøje fra den rige bronzealder.

ARKÆOLOGISKE REJSER I SLESVIG I 1750'ERNE

Det kribled i auditørens fingre for at få lov at grave. Hos amtmænd von Holstein i Tønder opnåede han en gravetilladelse, og nu dukkede fine bronzealdergenstande frem under Camerers og vennens spader.

Det gav blod på tanden. Camerer så på gravhøje ved Schuby i Sydslesvig, ved Årøsum,

Arrild og Skærbæk i Nordslesvig og langs Hærvejen midt gennem Slesvig. Især langs vestkysten, ved Ostenfeld og Husum og på øerne, var der mange gravhøje, som tiltrak opmærksomheden.

Han fandt, at der var god grund til at være på vagt. Mange steder var der gravrøvere på færde. De kastede sig glubsk og helt usystematisk over de gamle grave. Dukkede der genstande op, så blev de sønderbrudt, smeltet om eller illegalt ført ud af landet, især ad søvejen til Holland. I Holsten var faren for udslettelse særlig stor. Det stadig mere effektive landbrug tålte ikke gravhøje i markerne. De blev pløjet over. Blev der ikke grebet ind, ville de fleste høje inden længe være borte for altid.

Camerer var forarget over profitlystne og energiske jordejere, som for hårdt frem mod de ærværdige minder. I Slesvig by var det f.eks. byens borgmester Georg Christian Otte – kendt som medstifter af byens berømte fajancefabrik.

Uden for Slesvig havde Otte købt jord ved Selk, hvor han søgte at skabe sig et gods. Det gik ud over de store gravhøje, som lå i vejen for hans landbrug. Noget sådant burde hindres, ellers ville efterkommerne snart stå uden de historiske minder.

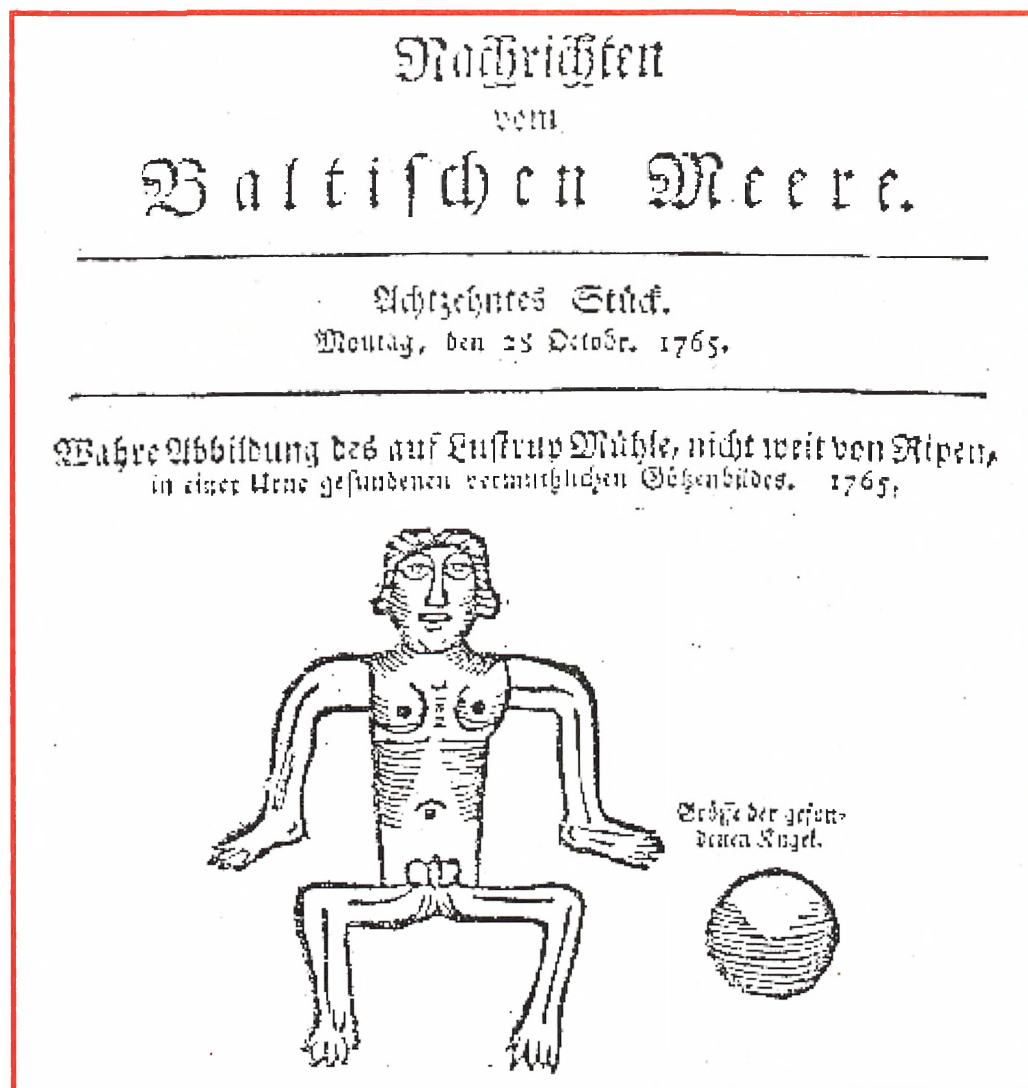
EN ARKÆOLOGISK REDNINGSPLAN

I 1754-55 udarbejdede Camerer derpå et arkæologisk forskningsprojekt og foreslog planlagte, legalt regulerede gravninger. Han udviklede en plan om at berejse først hertugdømmerne Slesvig og Holsten fra vest til øst og derpå det meste af

Danmark for at undersøge de bevarede oltidsminder. Det var hans håb, at en velynder ville dukke op og skabe mulighed for at gå i gang med denne arkæologiske pionergerning.

Desværre lagde ingen velynder tilstrækkeligt mærke til hans idé. Men alligevel arbejdede Camerer videre. Efter forslag fra en professor Seidler i Braunschweig publicerede han i 1756 en række egenhændige tegninger af de genstande, som han havde udgravet sammen med fysikus Fabricius eller lånt af ham. Det var præcise og omhyggelige tegninger, så gode, at de endnu den dag i dag gengives i arkæologiske standardværker.

Oltidsminderne fængslede Camerer så længe

Da rådmand Clausen i Ribe i 1760'erne anlagde alleer på sin gård Lustrup Mølle, gik det ud over en gravhøj. Der blev fundet en urne med "en lille afgud i bly" og en lille kugle. Provsten i Agerskov sendte en tegning til Camerer, som lod den publicere i sin avis "Nachrichten vom Baltischen Meere". Redaktørens kommentar til billedet er pudsigt: "Smuk er afguden ikke, og vi kan næppe tro, at vore tapre forfædre kan have fundet disse gyselige figurer værd at ære ... Kunst eller smag finder vi ikke i dette stykke fra oldtiden".

I 1752 blev Camerer fascineret af byen Slesvig og de mange historiske minder i omegnen. "Mågeoen" med dens sværme af måger vakte hans undren. Fire år senere gengav han dette stik af udsigten fra Slesvig over Slien og Mågeoen mod Haddeby og Selk i sin bog "Sechs Schreiben von einigen Merkwürdigkeiten der hollsteinischen Gegenden" (1756).

han levede, og på sine gamle dage, sidst i 1780'erne, skrev han igen om emnet. Han anførte, at der blev gravet ulovligt og ukyndigt, trods loven om Danefæ, som bestemte, at alle oldsager af metal skulle afleveres til kongen – dvs. til staten. Oldtidshøje blev ødelagt, og oldsager sønderbrudt, og der blev stadig eksporteret oldsager til Holland fra vestkysten. De mindre kostbare sager gik tabt, "fordi bonden efter sin opfattelse ikke ser nogen værdi i en gammel sort lerkrukke fyldt med brændte menneskekogler og måske et kobbersværd og andre småting og næppe agter det værd at samle det op og bære det hjem. Urnen med dens kogler lader han i alt fald gå til, fordi det blot ville give djævelen lejlighed til at spøge, hvis han tog den ind i sin bolig".

Camerer ærgrede sig over, at værdifulde samlinger blev solgt til udlandet. I Flensborg havde to læger Krüsing f.eks. skabt en fin samling. Men den var nu solgt til Berlin. På den måde blev her-tugdømmerne mere fattig på oldsager end Tyskland.

Som modtræk foreslog Camerer, at Kongens Kunstkammer i København burde indkøbe den slags samlinger og sikre dem for fædrelandet. Kunstkammeret burde udvides med et særligt museum for oldsager, og Kunstkammerets for-

valter skulle have pålæg om at bevare "minderne om de gamle cimbrere".

FREMSYN

Det var fremsynede tanker. Først i 1807 blev grunden lagt til vor tids Nationalmuseum, og først efter 1821 blev det gamle Kunstkammer opløst i mere sagligt ordnede samlinger. Vel var Camerer ikke den eneste i samtiden, som interesserede sig for emnet. Teologen Trogillus Arniel havde i 1703 i Hamborg udgivet et værk med mange kobberstik af oldtidsfund, og på Fyn samlede de to rektorer M.D.Schacht og Thomas Bircherod ivrigt på oldsager. Særlig kendt blev biskop Erik Pontoppidan, som viede arkæologien stor opmærksomhed, bl.a. i sit værk "Den danske Atlas". Fra 1770'erne gik interessen for oldtiden hånd i hånd med den nye dansk-patriotiske bølge.

Alligevel kan det siges, at Camerers virke på flere måder peger fremad. Han tegnede de fundne genstande så eksakt, at tegningerne kan benyttes af videnskaben endnu i dag. Han anbefalede regulerede udgravninger, og han agiterede mod den ulovlige eksport af oldsager. Fortidsminderne burde opbevares i hjemlandet – for at fortælle eftertiden om de glørværdige forfædre. Endelig advarede han energisk mod virkningerne af det moderne, intensive landbrug, især i Holsten. Hans egne ord var klare: "Det er i sidste øjeblik, hvis man endnu vil have fat i nogle af vore forfædres redskaber. Landbruget farer stadig hårde-re frem. Gravhøjene pløjes over, og inden mange år vil man kun kunne søge lidt og finde endnu mindre".

Camerer spillede i årene fra 1752 til 1787 på toner, som ligner den arkæologiske debat i vor tid. "Der er intet nyt under solen"!

KILDER

Lars N. Henningsen: Johann Friedrich Camerer – en tysk-dansk patriot i 1700-årene, i: Sønderjyske Årbøger 1993 s. 29-64.

CHRISTIANIA

“Mit første indtryk var, at det var et kæmpestort område med en masse muligheder. For Fanden, mand,” sagde Per Løvetand Iversen, der som en af de første aktivister flyttede ind i Christiania i efteråret 1971. I de 22 år har dette skæve samfund i den grad været genstand for samfundsdebatten, at det er gledet noget i baggrunden, at det er mere end samtids-historie. Ph.d. Carl Erik Andresen, forfatter til en nylig udsendt bog om den såkaldte fristad, fortæller - og kommenterer - historien om bolig til ungdomsoprøret. En pointe er det måske, at institutionen nu er så gammel og veletableret, at arkivalier til dens historie allerede kan findes på Rigsarkivet.

Carl Erik Andresen

Christiania opstod i dønningerne af ungdomsoprøret, som var i fuldt flor 1967-68, for i de følgende år at blive mere eller mindre institutionaliseret.

Ved Thy-lejren i 1970 fik befolkningen en forsmag på, hvad der ville komme. En lang varm sommer samledes tusinder af begejstrede aktivister, blomsterbørn, provoer og hvad de ellers kaldtes, i en alternativ lejr. Sammenkomsten endte som bekendt med besættelsen af kirketårnet i Hjardemål - en lige højre til det etablerede Danmark.

Blanding af det alternative og provokerende skulle snart blive overført til hovedstaden. Her lå Bådsmadsstrædes kaserne med tilhørende ammunitionsfabrik øde hen. Ejeren var Forsvarsministeriet, men Københavns kommune og Kulturministeriet kæmpede om arealerne, så der skete ikke noget i flere år.

I 1971 fik Jacob Ludvigsen, dengang redaktør af det alternative “Hovedbladet”, den lyse idé, at der kunne oprettes en “fristad” på området: “Emigrer med linie 8”, skrev han. En broget skare benyttede sig af opfordringen. Slumstormere fortrinsvis fra Christianshavn rykkede ind og fandt en bolig. Også mere etablerede, der havde store tanker om et alternativt samfund, var blandt de første. Og fra den nærliggende Projekt Fabrik kom der en del narkomaner. Med dem var grunden lagt til et af Fristadens virkelig alvorlige problemer, der i en årrække truede dens eksistens.

Et par hundrede holdt jul i Christiania det år. Allerede da havde den sociale lagdeling vist sig. Mønstret var gennemgående det, at

Kongekronen pryder stadig det tidligere Landetaens Laboratorium. Bygningen blev omdøbt til Mælkebøtten, og var i mange år aktivisternes hovedbastion. Her boede bl.a. "slægten" Løvetand, Christianias modstykke til Kløvedal'erne

de ressourcerstærke flyttede ind i lidt afsides, idylliske områder, hvor boligerne krævede ombygning. De mere dovent anlagte besatte militærets mandskabsboliger, der stod nogenlunde intakt. Først flere måneder efter besættelsen, fik offentligheden - i hvert fald den del, der ikke læste Hovedbladet - besked om besættelsen i en lille artikel i Berlingske Tidende:

Hurtigt voksede besættelsen af kasernen til at blive et af 1970'ernes hedeste politiske stridsemner. Den socialdemokratiske regering stiftede ved forsvarsminister Kjeld Olesen og socialminister Eva Gredal borgfred i en treårs periode ved at udlægge Christiania som "socialt eksperiment". I den tid skulle der udskrives en konkurrence for områdets fremtidige anvendelse.

POLITISK STRIDSEMNE

De borgerlige partier tordnede mod Fristaden. Området var ulovligt besat, christianitterne betalte ikke for el og vand, og der var hash, narkotika og kriminalitet. Den ene ophidsede folketingsdebat afløste den anden, og det endte med en beslutning om, at Christiania skulle rømmes 1. april 1976. Dagen oprandt, christianitterne dannede regnbuehær og mobiliserede, og der skete - ingenting.

Som modtræk og forsøg på forhaling, anlagde Christiania nu sag mod regeringen for at ikke at

have udskrevet den lovede konkurrence. Sagen blev tabt ved såvel landsret som højesteret, men begge instanser gav Christiania et skulderklap for dets evne til at være fristed for socialt udrangerede danskere. Men sagen var altså igen endt i folketingsalen.

I mellemtiden havde Danmark siden 1973 gennemlevet energikrise, og arbejdsløsheden viste sig påny. Miljøproblemerne slog for alvor igenem, og stadigt flere tvivlede på forbrugersamfundets velsignelser. Stemningen mod Fristaden begyndte langsomt at vende. En af hovedmændene bag efterkrigstidens planlægning af københavnsområdet, professor Steen Eiler Rasmussen, kaldte Christiania "En grøn plante mellem brosten." En cost-benefit-beregning fra Danmarks Tekniske Højskole viste, at Fristaden alt i alt gav overskud. Gejstlige roste Fristaden for tolerance overfor minoriteter. Og så videre.

Christianias kvaliteter begyndte også at vise sig. Et frodigt musikmiljø med bl.a. Gasolin og Poul Dissing udfoldede sig i nogle år. Teatergruppen Solvognen provokerede med NATO-hæren (med happenings under et NATO-ministerrådsmøde i København), Julemandshæren, der gjorde grin med forbrugersamen, og Indianerne i Rebild Bakker, vendt mod hvad der betegnedes som amerikansk undertrykkelse. Størst effekt havde dog nok publikumssucceser, der trak et stort almindeligt publikum til Den Grå Hal i Christiania. Det gjaldt f.eks. Elverhøj, der både

var begavet udført og banebrydende teater - og knap så provokerende.

DEN INDRE TRUSSEL

I Christiania skabte kampen for overlevelse sammenhold, og de kulturelle aktiviteter gav kulør. De politiske angreb på Christiania kunne stadig bruges som politisk markering, men generelt stilnede de af.

Mens opmærksomheden var fæstnet på den politiske kamp, voksede de interne problemer langsomt, men sikkert. I tiden fra omkring 1976 til 1979 var narkoproblemer ved at æde Christiania op indefra. På et tidspunkt talte man 2-300 narkomaner blandt de ca. 900 beboere. Paradoksalt nok var det forårsaget af Christianias store tolerance ("du ved selv, hvad der er bedst for dig"), skønt det må nævnes at enkeltpersoner i Fristaden har gjort en stor uegennyttig indsats for narkomanerne. I 1979 var det nok. Heroinen kom på bålet, narkomanerne blev sat på porten og Christiania erklæret for "Stoffrit område".

Den anden alvorlige trussel var forårsaget af tolerance over for samfundets udstødte. Rockergruppen Bullshit havde i 1980-erne et fristed her, som de udnyttede til at sætte sig på hashsalget og tæve sagesløse. Da politiet en dag fandt et lig i Bullshits hus, var det slut. Det andet Christiania-forbud hedder derfor: "Ingen rygmærker".

CHRISTIANIAS EGET TEMPO

Der skulle ikke blot være frihed i Fristaden. Man ville også gerne være et forbillede for resten af samfundet. Med en ny livsform kunne man på en anden og bedre måde løse problemer, som det etablerede samfund stod magtesløst overfor. Det kunne ske ved miljøbevidsthed, lavt forbrug og et andet syn på ejendomsretten. Fristaden er lagt an på alternativ produktion, hvor økologiske varer og genbrug har høj prioritet.

Styreformen bygger på direkte demokrati med Fællesmødet som højeste myndighed. I begyndelsen var det for nogle et frodigt anarki, for andre højst frustrerende. Efterhånden er det lyk-

kedes at få en rimelig mødeform. Der er få regler på Christiania. Man har brugsret, og ikke ejendomsret til bygningerne. Vold og våben er forbudt. Bilkørsel er ikke tilladt. Fascister og racister tolereres ikke.

Udover de få love, der findes på Christiania, er der også en lang række uskrevne regler, som kan være svært gennemskuelige. Samfundet er ikke så åbent, som det umiddelbart kan se ud til. En christianit har udtalt, at der er helt klare retningslinjer for, hvad man må sige eller rettere ikke sige: Man siger ikke noget negativt om BZ. Der tales ikke om, hvem der er pushere. Ingen taler om, hvad de tjener. Tidligere ville ingen sige, at de gik ind for en lovliggørelse af Christiania.

Andre særpræg ved Christiania er, at arbejdstempoet generelt er lavt, og det ligger i luften, at teknikken på værkstederne skal være simpel, og der skal ikke være konkurrenceræs eller chefer.

ÆNDRET STEMNING

Det virker som om Christianias befolkning er mere ensartet nu end i de første 10-15 år. Mange af de oprindelige aktivister kørte træet efter de alvorlige kriser og flyttede ud i mindre krævende omgivelser. Der er kommet nye aktivister til, som er mere realistiske. De nye tænker mere på at arbejde i Christiania, hvor de "gamle" aktivister havde været optaget af at udbrede Christia-

Der bliver ustandseligt bygget til og bygget om på mange af Fristadens bygninger. Det foregår i Christianias eget tempo, så det tager sin tid. De seneste år er man blevet enig med myndighederne om, hvilke af de ulovligt opførte bygninger, der skal fjernes, og om finansiering af vedligeholdelsen.

nia-ideen til det øvrige samfund. Christiania er mere blevet "hjemme", og der er lagt et stort arbejde i at gøre husene bedre.

De mere udadvendte aktioner er aftaget. I stedet har man styrket de bestående virksomheder og søgt at gøre livsvilkårene bedre - på Christianias betingelser. Alternativerne er nu genbrugstanken, den kollektive styring af virksomhederne og manglen på privat ejendom.

GÆST I CHRISTIANIA

Kunne du tænke dig selv at bo i Christiania? er et af de spørgsmål, jeg jævnligt har fået stillet under arbejdet med bogen. Nej, egentlig ikke, i hvert fald ikke for længere tid. Der er stadig for megen elendighed rundt omkring, pushermiljøet sætter for stort præg, og politiets evindelige afpatruljeringer virker ubehageligt. Og desuden synes jeg som en del andre, at der er for mange store hunde. Men det er en kendsgerning, at skeptikere er blevet kureret ved et ophold i Frishtaden. Det gjaldt først og fremmest medlem-

Christiania havde i 1970'erne nogle voldsomme narkotikaproblemer. Individets frihed til at forme sit eget liv blev sat så højt, at kun få blandede sig i misbruget. Men til sidst var et opgør uomgængeligt, og 150 narkomaner blev sat på porten. Siden har hård narko været forbudt i området.

merne af arbejderfamilien Hansen fra Hedehusene, der før besøget fremlagde deres fordomme om Christiania, som de ønskede nedlagt. Men i 5 dage nød de samværet med behagelige mennesker, og nød at danse og diskutere i stedet for at se TV. Deres ophold blev vist i landets stuer, og TV-udsendelsen satte for alvor skub i stemningen for Christiania.

Senere er denne metode brugt med succes, sidst, da et medlem af Christianias Styringsgruppe slog sig ned en uges tid, og "havde en herlig uge blandt dejlige mennesker." Og flere af de udlændinge, der har skrevet om Christiania indefra, og typisk har boet der i en årrække, skri-

Indkøbscentralen har næsten siden oprettelsen af Fristaden været dens blandede landhandel. Med en central beliggenhed på grænsen mellem det bymæssige og landlige område er det også blevet Christianias uformelle mødested, hvor den seneste sladder udveksles.

ver ganske ligefremt, at Christiania virkede frastødende på dem i begyndelsen, men da de først boede der, følte de sig godt tilpas. De fik venner for livet, som stadig besøges jævnligt.

EN VIS RESERVATION

Da jeg samlede materiale til bogen, viste det sig, at christianitterne var svære at komme ind på livet af. De er ikke afvisende eller uhøflige; de vil bare ikke udtale sig om andet end almindeligheder. I betragtning af den offentlige bevågenhed med tusindvis af artikler, radio og TV-udsendel-

ser, undersøgelser og rapporter, med folketingsdebatter, retssager, og i de senere år en enorm invasion af turister og skoleklasser - Christiania er ved at komme i Den lille Havfrue-klasse som seværdighed - er reservationen vel forståelig.

Men denne tilbagetrukkethed er ligesom også indbygget i systemet. Jeg mærkede den selv, da jeg var ude for at snakke med christianitterne. En dag havde jeg en aftale om et interview. Jeg mødte pænt op og glædede mig til en god samtale. Den fik jeg også, men den var "off the record". Hun ville ikke sådan stå frem for andre, hvorfor skulle netop hun udtale sig? Hun levede et fredeligt liv med sine børn, blandede sig ikke

Der har altid været et frodigt værtsliv i Christiania, og modsat de øvrige virksomheder har der her været en god fortjeneste. Efter mange års toutrækteri har beværgningerne nu søgt og fået bevilling. Cafæerne har også holdt deres indtog, her med udendørsliv ved "Månefiskeren".

i debatten i Christiania - det var hun for længst blevet træt af. I 15 år havde hun passet sit værksted og røget sin daglige hash, som hun ikke ville undvære - hun havde prøvet at være hashfri 14 dage, og det var ikke en tilstand, hun længtes efter.

I stedet henviste hun til Christianias mere officielle talsmænd, men det var ikke lige det, jeg var ude efter. Det følte lidt underligt, at det var så svært at trænge ind i Christianias liv, men jeg fandt ud af, at det var et gennemgående træk, der også gjaldt for andre - selv folk, der flyttede ind for at skrive om Fristaden, har haft svært ved at komme på nært hold.

CHRISTIANIA PÅ RIGSARKIVET

Det skriftlige materiale om Christiania er overvældende. For det første er der masser af rapporter, byplaner og lignende fra parlamentariske udvalg, konsulentfirmaer, fra christianitterne

selv og fra forskere - sociologer, kriminologer etc. Arkitekt Per Løvetand Iversen har fra sin tid i Christiania samlet et meget omfattende kilde-materiale, som er afleveret til Rigsarkivet. Alene nogle få årgange avisudklip fylder en halv snes arkivæsker. Samme sted findes Tine Brylds arkiv, som er mindre omfattende, men supplerer Løvetands udmærket. Indsamlingen af Christianiaarkivalier er fortsat i gang.

Her ligger kilder til fremtidig forskning, og det er ikke uden betydning, for det der hidtil er skrevet om Christiania er præget af spredthed. Kun få har turdet binde an med at skrive om hele det brogede samfund. De første års udgivelser bar i høj grad indtryk af at være indlæg for Fristaden, og viser ganske vist mangfoldigheden, men i solskin og af typen "her går det godt, vi er vendt tilbage til naturen og det gamle håndværks-samfund", og "hvor er vi frigjorte, vi daser og bader nøgne".

Af bar begejstring over alt det nye var det svært at se fejlene. Kritik, også fra "venner" som Lasse

Ellegaard i Information, blev taget ilde op af christianitterne. Men de voldsomme problemer af social art og med narkotika og rockere, førte sammen med spændinger mellem aktivisterne og de brådne kar til at beskrivelserne blev mere nuancerede, og at kritikken nu også kom indefra. Jubelårene var forbi, da en aktivist skrev om narkoproblemerne og skildrede nasseri, kriminalitet og elendighed i pushermiljøet.

I SMULT VANDE

Christiania fører nu en roligere tilværelse end nogensinde. Folketinget vedtog ved et "historisk" bredt forlig 1992 en lokalplan for området, der forudsatte lovliggørelse. Det lyder umiddelbart uoverkommeligt, og kræver diplomati fra såvel myndigheder som christianitter. Men både Forsvarsministeriets Christianiagrube og Christianias aktivister fører en imødekommende linje. Flere store hurdler er allerede ryddet af vejen, således de kildne spørgsmål om moms og værts-husbevillinger.

Tilbage står hashproblemet. Hash har hele tiden været en del af Christianias hverdag, og dette "must" opgives ikke. En del christianitter, især et voksende antal børnefamilier, kunne godt undvære politiet med dets ofte voldsomme adfærd, som var slem indtil slutningen af 1993. Mange af pusherne er imidlertid også en torn i øjet, med deres kriminalitet og store fortjenester.

Politisk er Christiania ikke længere truet. Modstanden mod Fristaden dukker kun op, når en out-sider-politiker trænger til at markere sig. Denne bemærkning i en af de utallige rapporter om Christiania rammer ret præcist den nuværende politiske konsensus: "Intet sted i verden har en gruppe unge fået lov at bo på en af de mest attraktive grunde i landets hovedstad. Intet sted har flippere, punkere, rockere og blomsterbørn overtaget en kaserne. Derfor er Christiania noget enestående, der alene kan foregå i Danmark."

Den seneste og formodentlig sidste "nedlægningstrussel" mod Christiania blev afblæst 1. april 1994. Da udløb fristen for en række krav, Folketinget havde stillet. I grove træk havde christianitterne levet op til forventningerne, hvad angik den "civile lovliggørelsesproces", dvs. beta-

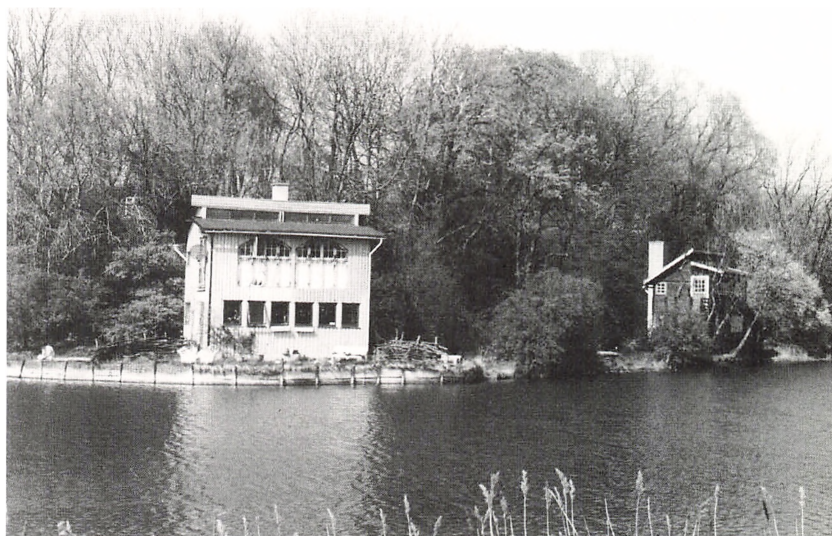
ling af husleje, moms, el og vand samt nedrivning af ulovligt byggeri. Hashhandelen var det derimod ikke lykkedes at komme til livs. Politiets særlige Christianiagrube blev nedlagt 22. december 1993, og fra politiets side vurderer man at hashhandelen siden er eksploderet, mens andre myndigheder finder, at det er på samme niveau eller faldet svagt.

Styringsrådet for Christiania og Forsvarsministeriets Fæstnings- og Natursekretariat har trods det udtalt sig positivt om Fristaden. De mener, at i stedet for at myndigheder og politikere fokuserer så meget på hashsalget, skulle de hellere lade Christianias beboere bruge deres energi på at udvikle Fristaden, så den lever op til den gamle idé fra 1971 om at være et frit, muntert og provokerende indslag i storbyen.

KILDER:

Carl Erik Andresen: Christiania (Gad & Grafisk 1994). Privatarkiver på Rigsarkivet: Per Løvetand Iversen, Tine Bryld, Ole Krarup, Holger Malmstrøm, Jacob Reddersen, Willy Gregor m.fl.

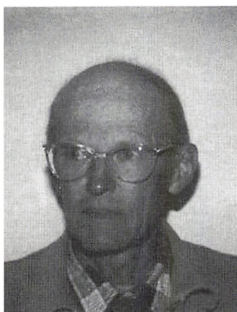
Christiania har som det øvrige samfund sine klaseskel. Ved Stadsgraven ligger nyopførte, attraktive huse. Andre af disse huse – har det været påstået i debatten på Christiania – skulle efter sigende være opført af pushere, der tjente gode penge i Pusherstreet.

R EJSEN TIL MURMANSK

Under anden verdenskrig sejlede omkring 6000 danske søfolk i allieret tjeneste. Langt over 1000 af dem var i kortere eller længere tid forhyret på andre landes skibe: norske, britiske, amerikanske (ofte under Panama-flag). Her fortæller docent, dr. phil. Christian Tortzen, Roskilde Universitetscenter, om en af disse krigssejlere, Erik Nommensen. Det kan gøres på grundlag af Erik Nommensens lange beretning, skrevet lige efter krigen. Den var atter bygget på dagbøger og søfartspapirer.

Christian Tortzen

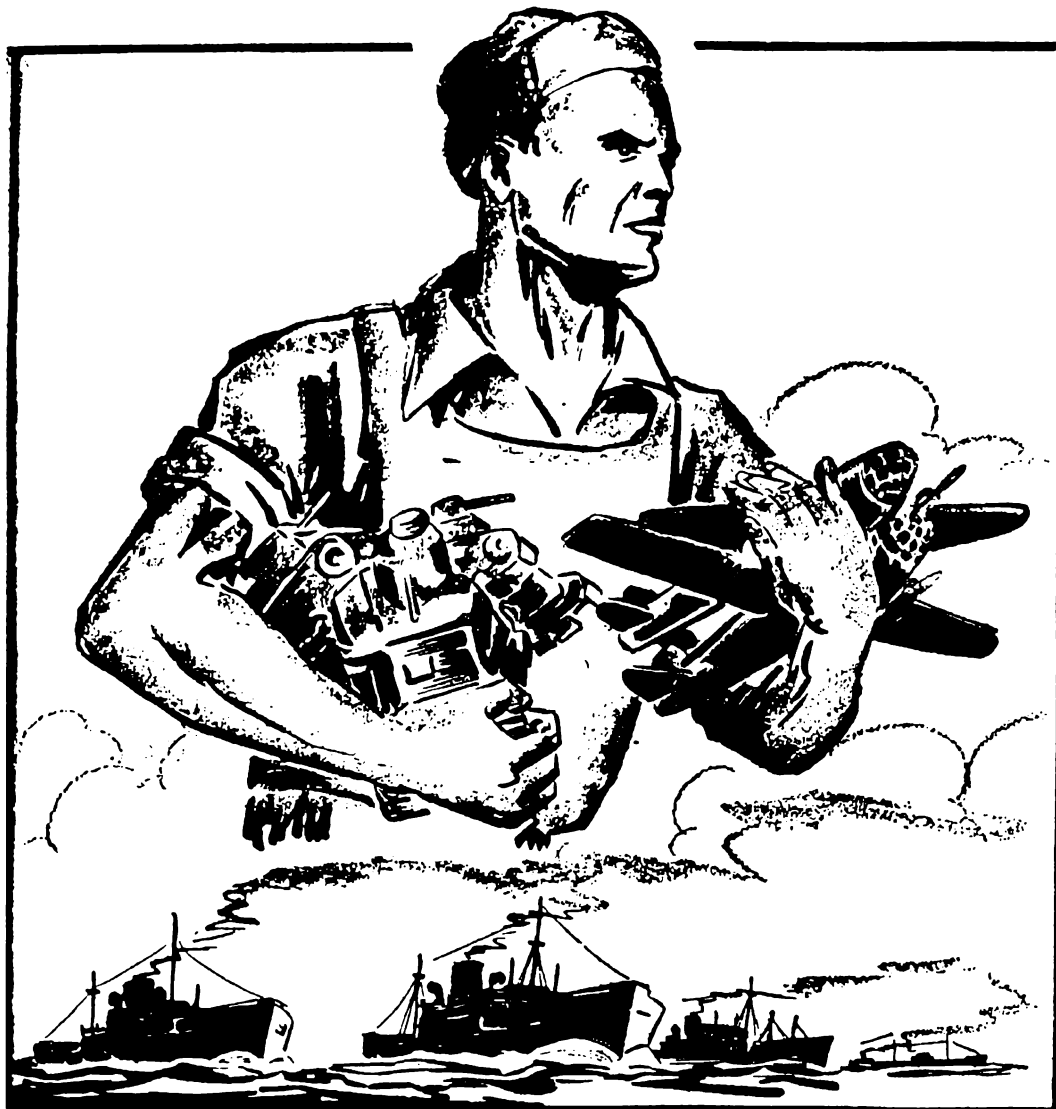

Erik blev født i 1919 og voksede op i Nyborg. 17 år gammel kom han ud at sejle med sit første skib, motorskonnerten FALKEN af Thurø. I marts 1940 fik han hyre på den norske tanker MOSLI, og med dette skib forlod han Nyborg den 31. marts. Han så det sidste glimt af spiret over teglværksskoven, og MOSLI stod ud gennem Storebælts og Kattegats is. De skulle til Curacao i Hollandsk Vestindien og hente en last olie, og Erik regnede med, at han lige kunne tage denne rejse til Sydamerika, før han skulle på navigationsskolen i Svendborg.

Den 9. april 1940, da meddelelserne om den tyske indrykning i Danmark og Norge nåede MOSLI, var de nået halvvejen over Atlanterhavet. Kaptajnen var indstillet på at fortsætte rejsen til bestemmelsehavnen i den hollandske koloni, som stadig var neutralt område, men mandskabet tvang ham til at ændre kurs og gå til de britiske Bermuda øer. Erik var en ivrig deltager i dette fredelige mytteri.

TORPEDERET PÅ VEJ TIL BERMUDA

Et par måneder senere fik Erik hyre på den svenske damper ANNA, som han sejlede med til den 3. juni 1942, da ANNA blev torpederet på en rejse fra Norfolk i USA til Bermuda. Hele besætningen blev samlet op efter nogle dage i red-

Hitler-Tyskland angreb Sovjetunionen den 22. juni 1941. Samme aften sagde premierminister Churchill i britisk radio: "Vi har tilbudt Sovjetruslands regering enhver teknisk og økonomisk assistance, som står i vor magt". Det var dog først efter, at USA var kommet med i krigen (december 1941), at de vestallierede kunne bringe hjælp i større omfang.

I februar 1943 sendte menige danske søfarende fra deres hjemby Newcastle i England en hyldest til den Røde Hær i anledning af dens 25 års jubilæum. "Vi er beredt til at føre skibsladningerne igennem til Rusland", skrev de. - Tegning fra de søfarendes blad "Kurer".

ningsbådene, og de kom ind til en amerikansk havn.

Ombord på ANNA havde Erik læst navigation som selvstudium, og kaptajnen havde gjort ham til trediestyrmænd, senere andenstyrmænd. På den baggrund fik han jobbet som andenstyrmænd på et stort skib under Panama-flag, BALLOT, som lå i New York. Det var en tidligere italiensk damper, beslaglagt i USA i 1941. Skibets fører var den danske kaptajn Christian Sørensen. Besætningen var et helt Forenede Nationer: folk fra Norge, Sverige, Frankrig, Holland, Spanien, Canada, England, Jugoslavien, Grækenland, Australien og USA. Kanonbesætningen på 25

mand og en løjtnant var amerikanere. Der var foruden kaptajn Sørensen og Erik en halv snes andre danske søfolk ombord, både officerer og menige. BALLOT skulle på rejse til den sovjetiske havn ved Ishaver, Murmansk.

Skibet blev forhalet til Brooklyn og lastet med flymotorer, maskiner, biler, tanks, 3000 tons kobberbarer, et 50 km langt kabel. Desuden granater og dynamit, meget omhyggeligt pakket i små trækasser. Imens fik sømændene nogle gode aftener og nætter i Brooklyn. Erik og hans venner ville mere sig, mens tid var. Der ville ikke være nogen fornøjelse ved at svømme rundt i et iskoldt hav og tænke på mange penge i banken.

OMDIRIGERET TIL HALIFAX

BALLOT blev omdirigeret flere gange, men kom endelig til Halifax i Canada. Herfra udgik de østgående konvojer over Nordatlanten. BALLOT sejlede til Island, hvor det måtte vente et par måneder, og hvor de søfarende blev udstyret med polartøj. Fra Island til England, og endelig, lidt over midten af december, blev 15 tungt lastede skibe samlet uden for konvojhavnen Loch Eve i farvandet mellem Skotland og Ny Hebriderne. Der var syv under britisk flag, syv under amerikansk og et under Panama-flag i denne konvoj. Det sidste var BALLOT. Det lå i første kolonne, det vil sige de yderste skibe i formationens venstre side, og var nummer 3 i kolonnen. Det rigtige nummer havde derfor været 13, men det blev sprunget over, og BALLOT fik nr. 14. Alligevel undgik Eriks skib ikke sin skæbne.

Eskorten bestod af 12 destroyere og 2 armerede trawlere. – Konvojen sejlede mod nord. Rejsen til Murmansk kan skildres i ti scener:

TI SCENER

1. scene: lillejuleaften 1942, fuldmåne, sølv over havet mellem de mørke skibe. Morild langs siderne. Vinden fører skorstensrøgen mod sydøst.

2. scene: natten mellem første og anden juledag: storm, tæt sne og hård frost. Fra broen skimtes forskibet: en ukendelig masse af is, et ekstra par tusind tons føjet til skibets vægt. Dækket kun få cm over vandlinien. Kanonerne store uformelige klumper af frosset havvand. Nu og da et glimt af et af de andre skibe – samme kurs, samme fart.

3. scene: nytårsaftens dag: 200 sømil nord for Nordkap. Dagen halvmørk med let sne. BUM – BUM – BUM – BUM. Gamle BALLOT sitrer, noget af isen falder af forsiden af styrehuset. Igen BUM – BUM – BUM – BUM. Så fire mægtige skumsprøjt forude, halvvejs mellem BALLOT og skibet foran. Dybvandsbomber? Umuligt. En mørk skygge omkring to sømil mod nord, to flammer og fire granater i en bue mod konvojen. En af eksplosionerne så kraftig, at BALLOT krænger over.

Rorgængerens, matros Petersens kommentar kan ikke gengives. BUM – BUM – BUM – BUM. Et stort tysk krigsskib angriber. Kursændring mod syd, maskinerne presses til det yderste. Røgtæppe. Bombardementet varer i tre timer, de længste søfolkene nogensinde har oplevet. Men ingen af handelsskibene er ramt.

4. scene: lyden af eksplosioner agten for konvojen, flammer og granater på styrbords side. En stor engelsk krydser passerer for fuld fart. Konvojens og halvdelen af destroyerne drejer igen mod øst og fjerner sig fra et rasende søslag.

5. scene: nytårsnat. Store bølgende nordlys og tindrende stjerner.

6. scene: nytårs morgen kl. 3.30. Hele skibet ryster, som om det glider på bunden. Andenmesters stemme i telefonen til broen. "Hwa Faa-aen lawer I nu?" Men der er mange hundrede favne vand under kølen ifølge kortet. Det må have været en ubåd.

7. scene: 2. januar 1943: Nu er det alvor. Ved Kildin Øen voldsomme stød og hug. Skibet står fast. Svær dønning, svagt lysende brænding forude. Advarsel til de andre skibe. – De næste dage: mislykkede forsøg på at få **BALLOT** trukket af grunden. Dødsdømt. Efterhånden forladt af alle. Det meste af ladningen heldigvis reddet.

8. scene: over middag den 8. januar er besætningen i Murmansk og indkvarteret på skibe i havnen. Stadige luftbombardementer, en regn af splinter fra antiluftskytset. Halvt ødelagte moler og væltede kraner. Ruiner. Støv og snavs. 50 rubler for en pakke cigaretter. Dem kan man få adskillige glas vodka for, så man glemmer de ustandselige luftalarmer og hylende bomber. Temperatur mellem 10 og 18 frostgrader.

9. scene: en af de næste dage. Erik og to danske matroser aflægger besøg hos den danske kaptajn på et andet Panama-skib i havnen.

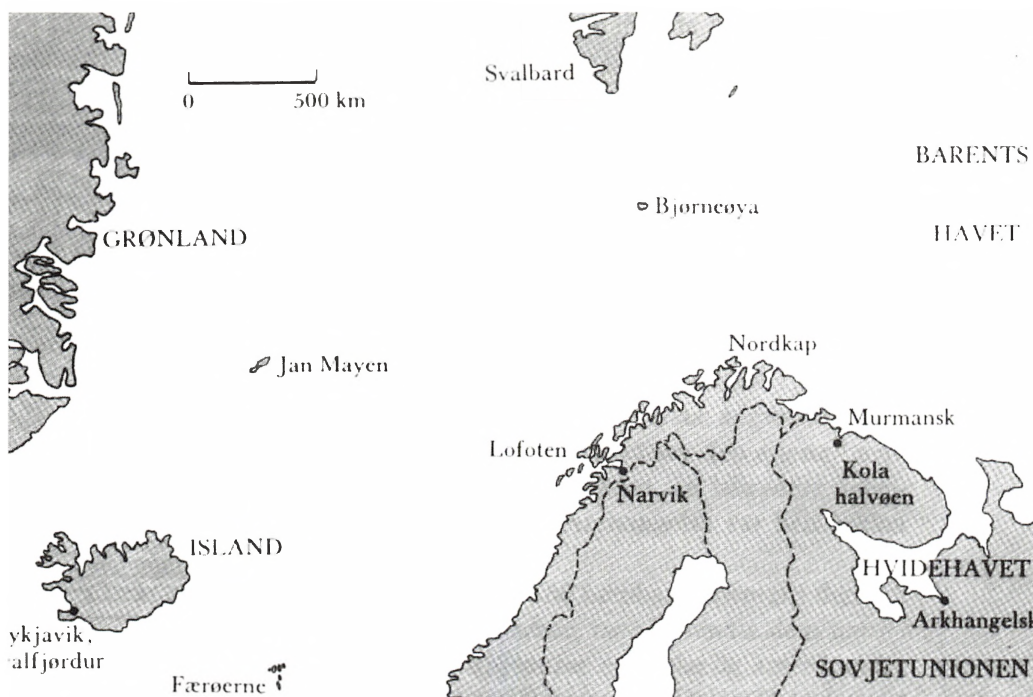
10. scene: 25. januar: lidt af solen stikker frem over granskoven syd for Murmansk. Solen for første gang siden England.

Sejladsen til Murmansk krævede store, isforstærkede skibe, og de fleste var amerikanske, andre britiske, nogle få norske og hollandske. Ingen danske skibe blev benyttet, men danske søfolk var med på fremmede skibe, og mange har berettet om deres rejser. En dansk sømands landgangspas fra Murmansk.

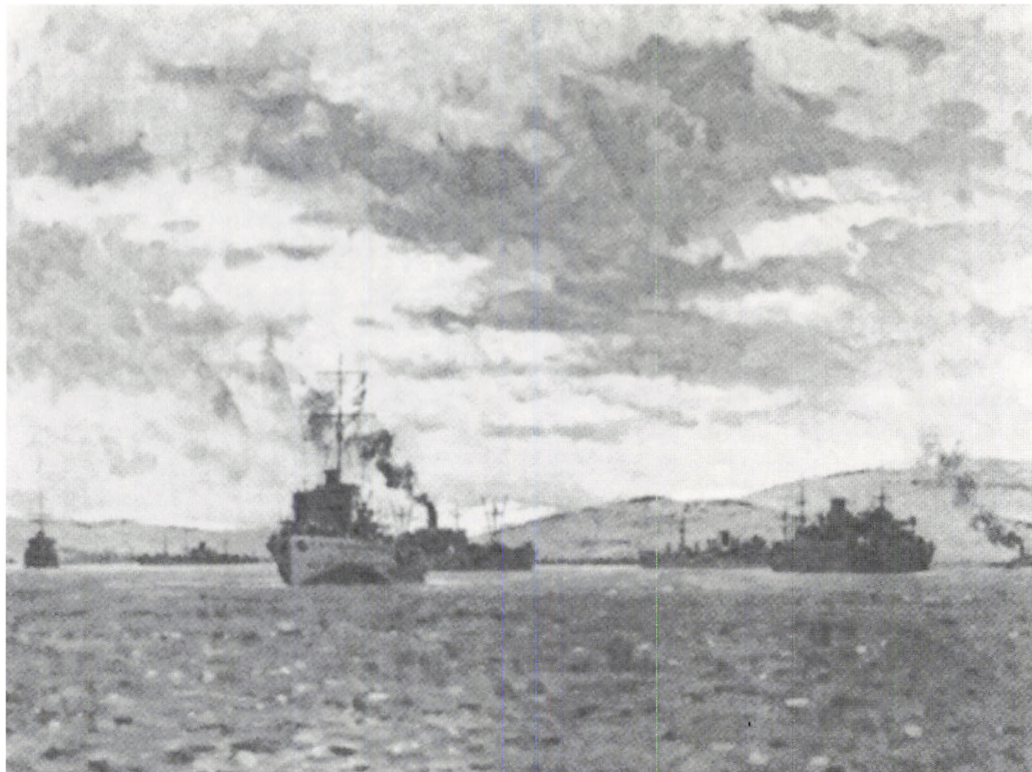
DET 13. SKIB

Sådan oplevede Erik rejsen til Murmansk. Hans iagttagelser stemmer i store træk overens med den fremstilling af kampen om konvoj J N 51 B, som findes i engelske og tyske flåderapporter. Det tyske slagskib VON LÜTZOW og krydseren HIPPER beskød konvojen. De britiske

Forsyninger til Sovjetunionen kunne sendes gennem Persien, gennem Kina eller ad søvejen til Murmansk, 3-400 km nord for polarcirklen. Det sidste blev den vigtigste rute. Konvojerne udgik fra Island eller Skotland. De blev beskyttet af den britiske flåde og angrebet af tyskernes flåde og luftvåben med baser i Norge.

De østgående konvojer blev kaldt P.Q., de vestgående Q.P. De sidste, i slutningen af 1942 og begyndelsen af 1943, fik dog andre betegnelser. I sommeren 1942 (lyst hele døgnet) led konvojerne svære tab - mest kendt P.Q. 17, som blev helt splittet ad, og hvoraf kun få skibe nåede frem. - "En konvoj ankommer til Murmansk", maleri af Norman Wilkinson.

krydsere SHEFFIELD og JAMAICA tog kampen op, og mange destroyere på hver side var med i søslaget. Konvojens skibe slap igennem.

Den 29. januar lettede en vestgående konvoj fra Murmansk. Erik var med et af skibene, "mere end glad for at komme ud". Der var elleve skibe i fire kolonner, kun to skibe i første kolonne, så man undgik nr. 13. Meget stærk beskyttelse af en snes krigsskibe. Men fem dage senere blev Eriks skib torpederet. Det var det trettende skib, han sejlede med, siden han stod til søs, bemærkede han. Alle blev reddet.

De kom til Storbritannien og derfra videre til Staterne – i New York den 22. marts. Nogle uger senere havde Erik en rejse til Island, og hans skib slap uskadt igennem. Så tog han på besøg hos en onkel og tante i Californien.

I juli 1943 blev han førstestyrmand på en af de nybyggede Liberty-både, GEORGE S. BOUTWELL, hvor han blev til efter krigens slutning. Skibet havde fem rejser over Stillehavet med soldater, 12-1300 ad gangen, og militært materiel til de amerikanske styrker.

CØLIBAT, SEX OG KIRKETUGT

Torben K. Nielsen

Pave Innocens III (1198-1216) skrev omkring jul 1203 et brev til den danske ærkebiskop Anders Sunesen. Paven gav i brevet udtryk for sin tilfredshed med Anders Sunesens indsats mod "utugtens afskyelige last". Alligevel var mange gejstlige "vendt tilbage til deres spy" og det på trods af ærkebiskoppens kampagne, skrev paven videre. Hvilken utugt der var tale om blev klart længere fremme i brevet, hvor paven skrev at kannikerne ved domkirkerne viste deres konkubiner "ægteskabelig kærlighed". De danske kanniker brød altså med det katolske krav til de præsteviede om seksuel afholdenhed – cølibatet. Torben K. Nielsen, som er forskningsstipendiat ved Historisk Institut, Aarhus Universitet, giver her en kort introduktion til cølibatets historie.

Da en række spanske gejstlige i begyndelsen af 300-tallet på et kirkemøde i Elvira ved Granada vedtog, at gifte præster skulle afstå fra sex med deres hustruer, var det umiddelbart et hårdt slag mod præstestanden. Næsten alle præster var på dette tidspunkt nemlig gifte. Herudover gav mødet et vigtigt udsagn om stærke tendenser i den kristne kirke for en strammere seksualmoral: Omkring halvdelen af de 81 retsregler – canones – beskæftigede sig med seksualitet.

SEKSUALITET OG IDENTITET

Denne fiksering på seksualitet skal dog ikke kun ses som et forsøg på at skabe en stram seksualmoral. Der var ligeledes tale om at bruge seksualiteten til at skabe en identitet som kristen: De kristne havde – efter kristenforfølgelsernes ophør og den romerske kejser Konstantins begyndende favorisering af kristendommen – et akut behov for en sikker kristen identitet. Dette kunne ske gennem udskillelse af forskelle mellem kristne og ikke-kristne. Gennem en ny og mere bevidst seksualitet kunne de kristne både udskille sig og distancere sig fra hedningene.

Elvira-mødets forbud mod præsternes sex havde flere forskellige begrundelser. En begrundelse kunne findes i renhedsforskrifterne i Gamle Testamente. Disse forskrifter skal imidlertid ikke forstås hygiejnisk, men religiøs: Reglerne i Mosebøgerne handler om besmittelse af helligdommen og respekt for Guddommen. Kravet om renhed er altså et krav om rituel renhed og modsætningerne ren-uren blev sidestillet med modsætningerne hellig-profan. Hos de kristne blev denne idé om rituel renhed koblet sammen med legenden om den jomfrufødte og ubesmittede Kristus. Resultatet blev, ved Elvira-mødet som ved flere andre kirkemøder, en opfattelse af,

“Som der i paradiset hverken var for varmt eller for koldt, således skadede hverken begær eller frygt hos beboeren den gode vilje. Der var overhovedet intet sørgeligt, der var ingen tom fornøjelse. Den sande glæde havde sin stadige kilde i Gud, og mod ham brændte der en kærlighed af et rent hjerte, af en god samvittighed og af en oprigtig tro. Mellem ægtefællerne var der et trofast fællesskab, bygget på redelig kærlighed, de var enige om at være årvågne i ånd og legeme, og de overholdt Guds bud uden besvær. De kedede sig ikke ved deres arbejde, og de blev ikke overvældet af søvnen mod deres vilje.

Når mennesket havde i den grad let adgang til alt og var så lykkeligt, da være det langt fra os at formode, at de ikke kunne sætte børn i verden uden at blive smittet af vellyst. Vi må i stedet antage, at deres kønsorganer blev sat i bevægelse på viljens vink som de øvrige lemmer, og at manden ‘fandt i sin hustrus arme hvile’ uden at blive grebet af den forførende lidenskabs glød, uden at forvirres i ånd og legeme og uden at krænke legemet i dets integritet. For selv om det ikke kan godtgøres ud fra erfaringen, bør vi ikke afvise at tro, at mandens sæd dengang, da det ikke var forvirret hede, men viljens magt der bevægede kønsorganerne, som det var nødvendigt, ikke kunne føres ind i hustruens livmoder, uden at hendes mødom led skade, på samme måde som en jomfrues menstruationsblod kan udgå fra hendes livmoder, uden at hendes mødom lider skade. For sæden kunne kastes ind ad samme vej, som blodet kan kastes ud. For som det ikke var veers smerter, men en virkning af tidens fylde, der fik kvindens underliv til at åbne sig, således var det ikke vellysts attrå, men viljens brug, der førte de to sammen til befrugtning og undfangelse.”

“Men heller ikke de, der elsker denne lyst, hvad enten det drejer sig om det ægteskabelige samliv eller om skammelig utugt, bevæges til denne lyst, når de vil. Undertiden indtræder lysten ubelejlig uden at være bedt om det, til andre tider forlader lysten den, der længes efter den, og mens det seksuelle begær gløder i sjælen, er det koldt i legemet. På denne mærkelige måde tjener lysten hverken viljen til at sætte børn i verden eller den tøjlesløse vellyst. Til trods for, at den for det meste sætter sig helt og holdent mod åndens styrelse, er den undertiden også i splid med sig selv, så at den vækker lysten i sindet, men ikke tilsvarende vækker lysten i legemet.”

(Citeret fra Augustin: Om Guds Stad. Oversat af Bent Dalsgaard Larsen, Kbh./Århus 1984-)

at de kristne ritualer var udsat for smitte og forurening fra de gifte præster.

Udover at skabe en særlig kristen identitet overfor hedningene, indførte kravet om cølibat således forskellige grupper af kristne: De cølibate og de ikke-cølibate kristne, de gejstlige og de læge. Forfatterne af Elvira-mødets canones hævdede indirekte en moralsk overlegenhed hos den gejstlige i forhold til menigmand.

Så vidt vi ved fik Elvira-bestemmelserne ingen umiddelbar praktisk effekt – præsterne blev ved med at være gift – men mødet var vigtigt derved, at det fastsatte et ideal om seksuel afholdenhed for de gejstlige, der har præget den katolske kirke lige siden.

AUGUSTIN

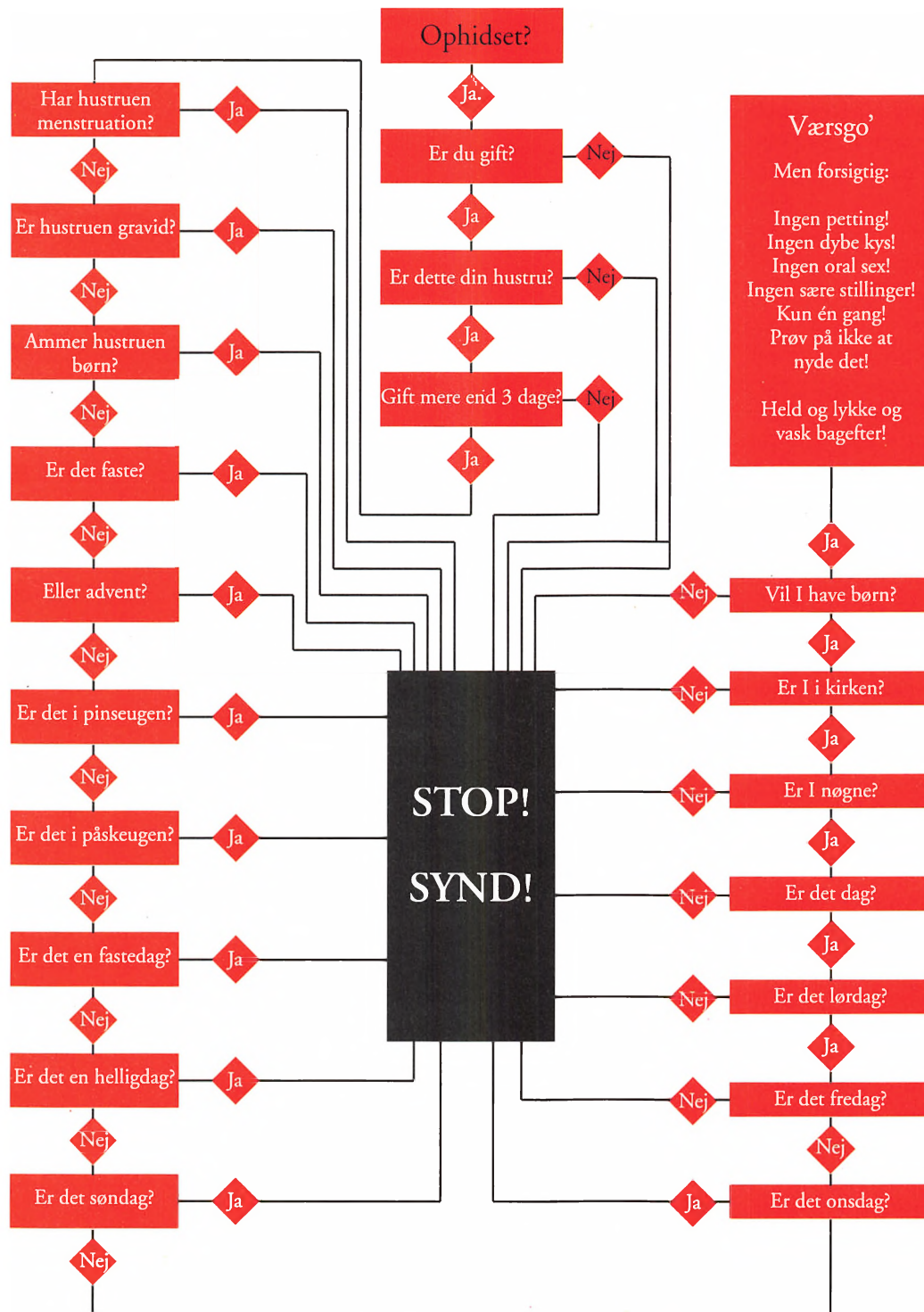
Den menneskelige seksualitet og den gejstlige stand vedblev at være to helt centrale områder for overvejelser omkring kristendom og tro, og kirkefaderen Augustins (384-430) tanker om seksualitet blev bredt accepteret i vesteuropæisk middelalder.

For Augustin var seksuelt begær den værste af menneskets mange synder, det mest gennemtrængende eksempel på menneskets ulydighed mod Gud. Seksuelt begær var for Augustin nemlig en last, der kun havde været mulig at kontrollere for Adam og Eva, vel at mærke før syndefaldet. Efter syndefaldet var det seksuelle begær nærmest umuligt at styre og kontrollere, begæret var ved arvesynden på en eller anden måde blevet unddraget den menneskelige vilje.

Et godt menneske måtte ifølge Augustin leve et absolut mådeholdent liv i en evig kamp mod den lurende synd. Augustins personlige historie, som skamløs kvindebedærer og horebuk inden sin omvendelse til kristendommen, giver os et indtryk af, at han taler af erfaring.

KROPS-DISCIPLIN

Forskellige asketiske bevægelser skød frem på Augustins tid. En asketisk livsførsel indebar ensomhed, bøn og kropsdisciplin. Det var, ifølge denne tankegang, kun muligt at opnå frelsen gennem afvisning af kroppens krav om nydelse og komfort, og blandt forskellige kropsbeher-

Seksuel beslutningsproces i middelalderen.

Skemaet viser, med baggrund i bodsbøgerne, hvilke spørgsmål den kristne – efter en amerikansk forskers opfattelse – burde stille sig før en seksual akt.

skende teknikker stod seksuel afholdenhed som en af de fornemste. Asketen skulle 'spæge sit kød' i sine bestræbelser på at blive en fuldkommen kristen og i en sjælelig forstand blive lig Gud. Asketen arbejdede kropsligt med at genskabe den lighed med Gud, som mennesket havde mistet i syndefaldet.

De asketiske bevægelser, skønt med udgangspunkt i Egypten, fik efterhånden mange begejstrede tilhængere i Vesteuropa. Store dele af præsteskabet modtog dog disse nye idealer med stor skepsis, vel p.g.r.a. en personlig modstand mod den voldsomme askese, men også p.g.r.a. bevægelsernes stigende indflydelse på kirken. Disse asketiske, munkelignende bevægelser var i høj grad inspirationen bag mange lokale forsøg på gennemsætning af cølibatspåbuddet.

FORBUD MOD ÆGTESKAB OG KRAV OM KYSKHED

Flere kirkemøder opfordrede mellem 4. og 6. århundrede de gejstlige til at leve kysk med deres (dog stadig lovformelige) hustruer. Flere steder fremførte kirken herudover krav om cølibat og forbud mod ægteskab overfor kristne, der ønskede at blive optaget som gejstlige. Denne politik var dog uden større succes, og det var stadig almindeligt med rene præstedynastier i de lokale kirker, hvor sønner efterfulgte deres fædre på prædikestolen.

Ved en lejlighed klagede St. Bonifacius til pave Zacharias (741-752) over nogle gejstlige, der muntrede sig med fire eller fem konkubiner på samme tid, og samtidig steg i de kirkelige grader, ovenikøbet helt op til bisperang. Paven svarede tilbage, at Bonifacius på ingen måde skulle fæste lid til pavebreve, der gav pavelig tilladelse til at fortsætte med et sådant liv. To år senere klagede Bonifacius igen til paven. Denne gang over, at han blev forfulgt af gejstlige, som han havde forsøgt at reformere.

Flere moralister fra tidlig middelalder, som Bonifacius, opfattede seksuelt begær som en fare for den sociale orden. Seksuelt begær 'tvang' mennesker til at søge kødelig tilfredsstillelse med hvem som helst til hver en tid. Sex oplevedes som en ødelæggende kraft, der truede med at vil-

En kvindes fødder
bør enten sjældent
eller aldrig betræde
din bolig.

§1. Fordi den, som
forenes med kvin-
ders tilnærmelser,
ikke kan bo med
Gud af fuldt hjerte.

§2. Kvinden for-
tærer udover sin
egen også medbe-
boerens samvittig-
hed.

§3. Drøft aldrig
kvinders skikkelser.

§4. Hvis kvinder
opdagede dit navn,
skal de ikke kende
dit ansigt.

§5. Du skal med
dit sind – ikke
med kropslig
omgang – sætte
pris på kvinder,
som du synes lever
godt.

§6. Hvis det er
godt ikke at berøre
en kvinde, er det
altså skidt at berøre
hende.”

*(Oversat fra Emil Fried-
berg: Corpus Iuris
Canonici I:121-122,
XVII)*

le sprænge familieband, nedbryde social stabilitet og samfundets moral, hvis ikke seksualiteten blev udsat for kontrol og betvingelse.

SEKSUALITETS- KONTROL

Ikke kun de gejstliges seksualitet blev forsøgt kontrolleret. Fra 7. århundrede vandt en ny og anderledes måde at modtage skrifte og aflægge bod på indpas på det europæiske kontinent. Hidtil havde bodsgangen været offentlig: Den enkelte synder både bekendte og fik syndsforladelse i gudstjenestens offentlighed. Den nye praksis, der kom fra den irske kirke, var en privat bodsgang. Dette betød, at der opstod et behov for en nøjere bestemmelse af, hvad et ægte kristent liv egentlig var.

Dette behov kunne imødekommes af bodsbøger, der var udformet som vejledninger til præster i at modtage skrifte. Som genre betragtet indtog bodsbøgerne et strengt syn på seksualitet: Sex skulle dyrkes i ægteskabet, men kun med forplantning for øje. Denne opfattelse af seksualiteten mundede ud i opfordringer til periodevis seksuel afholdenhed også blandt lægfolk.

Den nye bodspraksis betød en øget indsigt i menighedens syndefulde levned og en øget opmærksomhed på de synder menigheden måske hidtil havde tiet stille med. Det var præstens pligt at få alle synderne skriftet, omvendt skulle præsten tage sig i agt for ikke at spørge til synder den skriftende end ikke havde tænkt på – en reel fare, hvis man læser bodsbøgenes ofte yderst detaljerede redegørelser. Menigheden skulle jo nødig få gode ideer.

KIRKENS KAMP FOR UAFHÆNGIGHED

I 800-årene var den kristne kirke kommet under nærmest total kontrol af de lokale stormænd og fyrster rundt om i Europa. Mange mente, at dette havde medført, at kirken var blevet verdsliggjort, og kommet på afstand af sine kristelige opgaver og forpligtelser. Kirken måtte reformeres og genrejses, og denne genrejsning måtte nødvendigvis omfatte krav om uafhængighed fra dem, der kontrollerede kirken.

Modstanden fra denne reformbevægelse gjaldt især fyrsternes påståede ret til at tildele de gejstlige deres værdighedstegn ved indvielser – den såkaldte investitur. Reformbevægelsen opererede imidlertid ikke kun på ydre fronter.

Kirken måtte også reformeres og genrejses på den indre front. Dette betød en øget indsats for overholdelse af cølibatskravet. Reformbevægelsens kampagne mod gifte præster gjorde brug af en ny tankegang: Som kirken skulle befries fra verdsligt overherredømme, således skulle præsterne befri sig fra deres hustruer. Den ydrekirkelige kamp for uafhængighed tog form af modstand mod simoni, dvs. kirkefyrsternes køb og salg af kirkelige embeder. De gejstliges ukyske levned blev på lignende facon fordømt med beskyldninger mod de utugtige for at være nikolaitister. Dette var en henvisning til Bibelens nikolaitere, der var en sekt af libertinere, som bedrev sex udelukkende for fornøjelsens og nydelsens skyld.

KYSKHEDSLØFTE – “PROFESSIO CASTITATIS”

Allerede på et kirkemøde i Rom 1059 var gifte præster og gejstlige, der holdt konkubiner eller på anden måde var utugtige, blevet undsagt af pave Nikolas II (1058-61). Ifølge paven var alle kvinder, der var seksuelt tilknyttet en gejstlig, at regne for konkubiner. Præsternes ægteskaber kunne dermed indirekte erklæres for ugyldige. Samtidig blev det forbudt at deltage i messer og andre liturgiske arrangementer, der blev varetaget af ukyske gejstlige. Ikke-cølibate præster måtte hverken læse op af Bibelen eller uddele brødet og vinen til menigheden. 1102 vedtog et engelsk kirkemøde at gejstlige i de forskellige lavere grader hverken måtte indgå eller forblive i et ægteskab. Konciliet vedtog også, at ingen kunne modtage de gejstlige ordinationer uden aflæggelse af et kyskhedsløfte – professio castitatis.

En så hård politik gav imidlertid problemer med leverancen af egnede præstekandidater: Størstedelen af de gejstlige var sønner af præster, og dette ville fremover være en umulighed hvis cølibatspolitikken blev gennemført. Pave

Denne figur er fundet på en kirke i Irland, dateret til ca. 1140. Disse såkaldte “sheelaer” har været udsat for flere antropologiske og religionshistoriske tolkninger: frugtbarhedsgudinder, guddomme, der kunne afværge fare o.lign. Imidlertid findes flere eksempler på denne åbenlyse seksuelle fremtoning i en decideret kristen sammenhæng. Tolkningen er stadig åben: Overleveret keltisk guddom, eller et kristent udtryk for kvinden, som frister til synd?

Paschalis gav som en anerkendelse af problemet ved en lejlighed ærkebiskop Anselm af Canterbury en generel tilladelse til at dispensere gejstliges sønner og lade dem vie til præster, “p.gr.a. tidens nødvendighed og kirkens nytte”. Præstesønner har givetvis ofte været de bedst kvalificerede til at overtage stillingen som præst, måske fordi de gejstlige har kunnet lære sine færdighe-

der videre til familiens sønner – i en tid hvor ordentlig skolegang og egentlig uddannelse var en absolut mangelvare.

DE STORE KIRKEMØDER I ROM

Foråret 1123 mødtes omkring 200 bisper og andre gejstlige til det 1. Laterankoncilium. Kirkemødet skulle først og fremmest beskæftige sig med investitur-stridens afslutning, men også lovgive om kirkens interne problemer. Selvom det gentagne gange var slået fast, at de gejstlige skulle leve adskilt fra deres hustruer efter modtagelse af de hellige vielser, var det stadig ikke muligt at formå præsterne til også i praksis at leve i cølibat. Dette kirkemøde havde en langt større gennemslagskraft end de mere lokale kirkemøder.

Paven havde indkaldt repræsentanter for den kristne kirke i hele den kendte verden. Konciliet kunne derfor vedtage med næsten universalkirkelig autoritet følgende canon:

“Vi forbyder på det strengeste præster, diakoner og subdiakoner samlivet med ægtehustruer og konkubiner og bofællesskab med andre kvinder. Undtagen med dem, som Nicæa-konciliet har tilladt at bo, p.gr.a. nødvendighedens eneste grunde, enlig mor, søster, faster eller moster eller andre sådanne, mod hvilke ingen mistanke kan opstå med rette.”

Denne vedtagelse gjorde reelt præsternes ægteskaber juridisk umulige. Selve det at være gejstlig medførte nu juridiske dirimentia, retslige hindringer for at indgå et almindeligt ægteskab. Det var nu endelig lykkedes at gøre præsternes ægteskaber også juridisk ulovlige.

Også det 2. Laterankoncilium i 1153 forsøgte sig med opstramninger af cølibatspolitikken, men stadig var det i realiteten umuligt at sørge for en overholdelse af bestemmelserne også i det daglige. 3. Laterankoncilium blev afholdt i 1179. På dette kirkemøde var ingen i tvivl om hvem beslutningerne gjaldt for, hvornår og hvor. Konciliet blev opfattet som et universelt kirkemøde, og beslutningerne herfra skulle have retsgyldighed overfor den samlede kristne kirke. Konciliet gentog bestemmelserne fra de to første

Laterankoncilier. For at ingen skulle være i tvivl understregede kirkemødet, at det ligeledes var forbudt for præsterne at ‘synde imod naturen’, dvs. at have homoseksuelle forhold.

Straffen var udstødelse af gejstligheden og livs-lang indsættelse i kloster, hvor man kunne være sikker på, at de ikke ville gøre det igen!

MODSTAND MOD CØLIBATET

Kravet om cølibat blev ligeledes rejst i Danmark. Men her var også en stærk modstand mod den tvungne seksuelle afholdenhed. 1117 havde kong Niels skrevet til pave Paschalis og bedt om en lempelse af cølibatsforskrifterne. Det kunne der ikke være tale om, forklarede Paschalis og begrundede sit forbud:

“Thi præsterne er øjnene i Kristi kirke. Dem bør folket følge, fordi de klare øjne ved Herrens kraft kaster lys over kirkens legeme. Det sømmer sig under alle omstændigheder for dem, at de forkynder Herrens sandhed, så at de bevarer Herrens brud kysk og ukrænket. Derfor er det vor vilje, at du skal vide, at hverken de eller vi kan ændre en tøddel med hensyn til præsternes og diakonernes kyskhed. Thi Herrens ord er: Eders lænder være ombundne og Eders lys være tændte i Eders hænder på det, at vi kan være kyske i kødet og lysende ved vore gerningers klarhed.” (Gengivet efter Danmarks Riges Breve 1:2 nr. 41)

1123 rejste en sjællandsk stormand, Peder Bodilssøn, krav på tinge om, at præsterne sendte deres hustruer væk, og at ugifte præster skulle vedblive at være dette. Resultatet blev et veritabelt oprør, hvor nogle præster ‘blev lemlæstede, andre dræbte, andre jagne i landflygtighed, og kun få beholdt deres ejendom.’ Sådan skriver Roskildekroniken fra omkring 1140.

Samme Peder Bodilssøn var involveret i valget af den fromme Eskil til ærkebiskop i 1137. Eskil var dybt mærket af sin tids religiøse fromhed og virkede i sin embedsperiode kraftigt for at sikre kirkens både indre og ydre frihed. Alligevel lykkedes det ikke for ham at overholde de kirkelige forskrifter om seksuel afholdenhed og han fik lagt sig en datter til. Måske var det denne brøde han ønskede at sone ved i 1177 at nedlægge sit

De ikke-celibate munke og gejstlige kunne straffes hårdt i deres levetid, men den straf var for intet at regne mod straffen efter døden. Og hvis man kan dømme efter antallet af tonsurerede gejstlige på denne miniature fra 1400-tallet i en fransk hertugs bønnebog, havde kunstnerne, de såkaldte Limogesbrødre, ingen illusioner om gejstlighedens særlige dyder eller fromhed.

bispeembede for at ende sine dage som munk i et fransk kloster?

Andre steder i Europa gik det ligeledes hårdt for sig når kravet om cølibat skulle sættes igennem. 1074 havde bispemanden af Paris under en prædiken i domkirken således krævet cølibatet overholdt. De vrede gejstlige undersætter havde derpå med vold jaget biskoppen ud af kirken. Under stor tumult, råb og slag havde de tvunget biskoppen til at søge tilflugt hos den kongelige familie.

Der er ikke meget, der tyder på, at cølibatspolitikken er blevet forsøgt konsekvent gennemført i Danmark i 1100-tallet. 1145 var Ribe Domkirkes kanniker blevet organiseret i et helligt samfund under Augustiner regelen, der i sig selv indebar forbud mod ægteskab og påbud kyskhed. Imidlertid skriver Ribe Bispekrønike, at biskoppen i 1147 sørgede for at få sin egen søn indsat som ærke diakon. Kannikerne forlod dog det regelbundne liv få år senere, angiveligt fordi denne 'uægte' søn var for streng og emsig.

Præsternes cølibat var en sag, der kunne bruges til mange formål. For eksempel gav bønderne i Skåne og Halland i 1180 under oprør mod ærkebiskop Absalon præsterne lov til at gifte sig, og mente at præsterne godt selv kunne varetage gudstjenesten. Det behøvede man ikke bisper til at overvåge – og slet ikke ærkebisper, mente bønderne, og nægtede at betale bispetiende og iøvrigt erlægge de ekstraskatter, som konflikten egentlig drejede sig om.

En engelsk retskommentator, Thomas of Chobham (ca. 1158-1233), luftede også sine meninger om cølibatspåbuddet. Thomas mente, det ville være smartere for de gejstlige i de lavere kirkelige vielser at gifte sig i stilhed og at holde mund med disse ægteskaber. Dette ville kun være en mindre synd, mens det ville være langt værre for sjælefreden at synde seksuelt i offentlighed og i ugift stand. Thomas mente, som Augustin tidligere, at det var komplet umuligt helt at undertrykke de seksuelle lyster.

KANONISK RET OG GRATIANS DEKRET

En del af grunden til usikkerhed blandt de gejstlige omkring cølibatslovgivningens krav og

pligter skyldtes selve kirkerettens sammensatte karakter. Som det fremgår bestod kanonisk ret af modsigelsesfyldte pavelige dekretter og forskellige koncilietekster, tilsyneladende udvalgt uden klare juridiske forestillinger.

Omkring 1140 afsluttede den italienske munk Gratian sit juridiske arbejde med sit store værk *Concordia discordantium canonum* – 'Harmoni mellem uoverensstemmende regler', også kaldet Gratians Dekret. Dermed kunne kirkeretten nu opfattes som et mere sammenhængende retssystem, som en egentlig videnskab. I sit dekret advarede Gratian mod præsternes samvær med kvinder. Det kvindelige køn, mente Gratian, udsatte de gejstlige for en uimodståelig fristelse til synd. Seksuelt samkvem mellem gejstlige og kvinder burde derfor straffes med tab af kirkelig stilling og indsættelse i kloster for livstid.

Ved begyndelsen af det 13. århundrede var cølibatet efterhånden bredt accepteret – også blandt gejstligheden – som den korrekte, gejstlige 'way of life'. Præsters ægteskaber og konkubineforhold var retsligt fordømte og store dele af gejstligheden levede nu i cølibat.

Det var dog stadig nødvendigt tilbagevendende at føre kampagner for overholdelse af den ægte gejstlige livsform. I et brev fra pave Innocens III til ærkebiskop Anders Sunesen fra 1207 brokkede paven sig således over, at de gejstlige i Lunds kirkeprovins "efter en forkastelig sædvane ikke undser sig for at tage kvinder til ægte." Og de svenske præster havde øjensynligt slet intet forstået. De mente i 1213 at have pavelig tilladelse til at gifte sig. Samme år måtte ærkebispemanden iøvrigt spørge pavestolen om, hvordan han burde forholde sig overfor præster, der havde to frilærere efter hinanden.

Også eftertiden så gentagne forsøg på omgælinger og brud på cølibatslovgivningen. Mange prøvede gennem dispensationsansøgninger til pavestolen at slippe for den påtvungne afholdenhed, ligesom pavestolen selv måtte afgive talrige tilladelser til at forfremme folk af uægte byrd til præster. I mange tilfælde var disse selv sønner af præster.

Cølibatet følte stadig af mange som en snærende og unaturlig livsform.

Sammenhængen mellem synd og seksualitet er her demonstreret af Peter Brueghel d.e. i slutningen af 1500-tallet. Ikke kun viljen, men også kroppen blev deformeret og ødelagt af synden og det seksuelle begær. Billedet forestiller en syfilitiker, der er blevet syg, fordi han forfulgte de syndige fantasier, som er afbilledet på hatten.

KILDER:

Torben K. Nielsen har behandlet emnet cølibat og seksualitet i middelalderen som en del af sin bog: Cølibat og kirkerugt. Studier i forholdet mellem pave Innocens III og ærkebiskop Anders Sunesen, Aarhus Universitetsforlag 1993.

DAGE VED CHRISTIAN IX'S HOF

For kort tid siden blev der på Amalienborg åbnet en udstilling, der bl.a. viste Christian IX's arbejdsværelse, fyldt op med alverdens rariteter. På baggrund af Christian IX's adjutant, Christian Rørdams erindringer fortæller Birte Ludovica Rasmussen nostalgisk om Christian Rørdam selv, tiden og lokalerne, så man næsten skulle tro, at man selv havde været til stede.

Da præstesønnen fra Undløse, Christian Rørdam sidst på året 1864 så småt havde studentereksamen i sigte som elev på Roskilde Latinskole, fik han et nedslående brev fra sin far. Sønnen måtte forstå, at familiens pengekasse var tom. Der kunne under ingen omstændigheder være tale om at sende ham til den militære højskole, som han så stærkt ønskede at søge ind på. Faderen forklarede, at to ældre brødre jo allerede blev holdt til studierne, og at to af søstene samme år havde forladt præstegården i Onslev medbringende hver sit brudeudstyr. Christian måtte se sig om efter en praktisk levevej ... længere end til studentereksamen kunne familien i hvert fald ikke støtte ham.

Faderen havde tidligere advaret ham, men nu stod det altså der – sort på hvidt. Den vordende student var stærkt påvirket af krigen. Han havde villet melde sig som frivillig, men var blevet bremset af en ældre bror med besked på at være for ung, for lille og for spinkel. Det var i marts – i mellemtiden havde hans nationale følelser fået rigelig næring. Roskilde havde haft indkvartering af "de brave Jenser fra Dybbøl Skanse". De unge gymnasiaster fulgte med dem ud på eksercerpladsen. Tog med sårede passerede gennem Roskilde; men selv synet af de ulykkelige kunne ikke fratage Rørdam lysten til at blive officer.

Han skrev derfor til Christian IX om støtte til en officersuddannelse.

BELØNNET AF CHRISTIAN IX

Hans initiativ blev belønnet. En benøvet gymnasiast kom i audiens iført pæne grå bukser – indkøbt for opsparede lomme penge, og mødet med kongen faldt heldigt ud. Studentereksamen skulle tages først, mente kongen, men derefter kunne studenten regne med kongelig støtte. "Jeg vil ønske, De engang må blive en flink officer" sagde majestæten. Så talte de om de mange kendte Rørdam'er, og mødet sluttede med et "det har fornøjet mig at se Dem". Det kunne jo ikke være bedre! Fremover stillede Rørdam en gang årligt med sine eksamenspapirer og skudsmål, indtil han en skønne dag som fuldt uddannet kunne klare sig selv.

Det gik ham godt. Han var glad for sit arbejde og kom godt ud af det med sine folk. Familielivet blomstrede også. Han havde endda udfordret skæbnen ved at gifte sig ukristeligt tidligt, da han var 22 og bruden, Emma Mørck, kun 20 år. Med årene fik de 9 børn, hvoraf to døde som små. Datteren, Kristine, kan vi takke for udgivelsen af hans erindringer "Svundne Dage" – 7 bind, som denne artikel er baseret på.

Om beretningen skriver han selv: "Mine Erindringer fra Hov ere kun Smaating, Ubetydeligheder, ofte kun en kort Sætning eller et Ord, der dog for mig selv er nok til at kunne mindes, hvad

jeg vil. Med Flid har jeg søgt at undgaa alt, hvad der mulig kunne volde Strid eller Splid. Dog er selvfølgelig alt, hvad jeg noterer Sandhed.”

Indenfor militæret gjorde Rørdam sig fordelagtigt bemærket som sprængstofekspert, samtidig med at han var med i forberedelserne til Den Store Nordiske Udstilling For Industri, Håndværk og Kunst, der 1888 afholdtes i København. Med orlov fra militæret fungerede han derefter som bureauchef for udstillingen, som blev en bragende succes. Kongen besøgte den flere gange, hver gang ledsaget af bureauchefen, så det oprindelige bekendtskab mellem konge og protegé blev således holdt ved lige.

ADJUDANT

Resultatet var, at Rørdam tre år senere blev udnævnt til adjudant. Med den udnævnelse var Rørdams lykke endnu engang gjort takket være kongens indgriben, og alt i alt kom han som hofmand til at tjene sin gamle konge i 15 gode arbejdsår, nemlig til 1906, Christian IX's dødsår. De to mænd var i forbløffende grad hinanden lig. Deres hele livsindstilling harmonerede til trods for deres ret så forskellige opvækst og baggrund – for ikke at tale om deres øjeblikkelige status!

Derfor var Rørdam heller ikke nervøs. På sin førstedag som jourhavende gjorde han tjeneste ved modtagelsen på Amalienborg, og om aftenen deltog han i taftet. Han refererer: “Kl. 6 Tafel. Paaklædning for Adjudanten: Vaabenfrakke, Guldgehæng, trekantet Hat med røde Fjer og danske Dekorationer”. Han havde dronningens hofdame, frøken Oxholm, til bords og noterer: “Kongen drak et glas med mig”. Meget typisk kom samme konge med “flere spøgefulde bemærkninger”, og stemningen er afslappet. Klokkeren 9 er der te hos dronningen og derefter spilles Lou (som altid, viser det sig senere).

Rørdam var da også i forvejen blevet instrueret i spillets enkle regler. I årene, der kom, sad han troligt ved spillebordet i dronningens stue uden at komme med et eneste hjertesuk over den evindelige Lou. I den timestid, spillet normalt varede, gik “passiaren” livligt, mens adjudanten førte regnskabet over småpengene.

Både Christian IX og Rørdam var udprægede

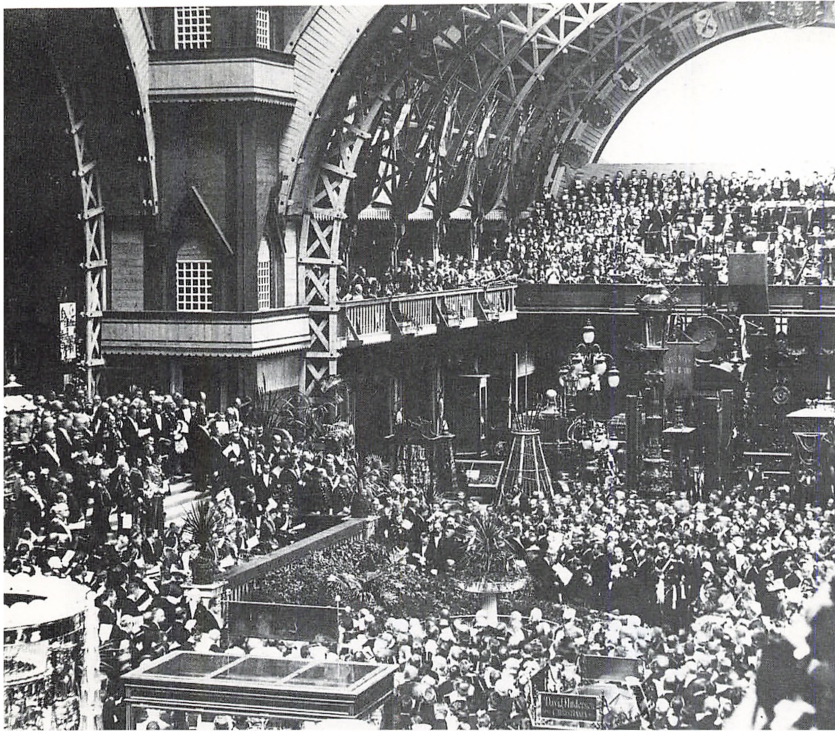

*Christian Rørdam.
Det kongelige biblioteks
billedsamling*

familiemennesker, hver især ophav til en stor og vellykket børneflokk, som de omfattede med stor kærlighed, og begge gift med en klog og køn kone, som de livet igennem var dybt forelskede i.

Den vidtforenede kongefamilie havde meget tit bekymringer, et sygt barnebarn, politisk uro etc. etc. ... og flere dødsfald. Rørdam tog helhjertet del i dens ængstelse og sorger og var til stadighed bekymret for kongens helbredsstand.

Som helhed præges dog “Svundne Dage” af lykkelige oplevelser, som da han den første sommer ledsager kongen på turen fra Fredensborg til Amalienborg: “Foran Slotstrappen holder Kon-

gens Kapriolet forspændt med to prægtige hvide Skimler, den røde Kudsk paa Bagsædet ...". Rørdam får anvist plads ved siden af kongen: "En underlig Følelse var det at sidde Side om Side med Landets Konge. Vor kjære gamle Konge, om hvem der altid taltes saa godt i Ondløse Præstegaard".

Kongen fører snart samtalen hen på "de smukke Hvide", hvoraf særligt den nærmere – en Ungarer – er et ualmindelig smukt dyr ... (en af de mange heste, kongen iøvrigt hver aften aflagde godnatbesøg hos i stalden). Han byder cigarer og styrer tospandet med øvet hånd. På Strandvejen "fløj Dampsporvogne os forbi .. Hattene toges af, Kudskene paa Bærnevognene blottede Hovedet. Fodgængerne gjorde Front og hilste, selv Bicyklerytteren strøg forbi med Sportshuen i Haanden ... vi brugte næppe mere end en halv Time om at naa Amalienborg." Hvilken tur – og så med selveste kongen ved tømmerne!

EUROPAS HVISKEGALLERI

Christian IX afholdt konsekvent sine sommeraudienser inde i byen for at imødegå Bismarcks

stædige påstand om, at Fredensborg fungerede som centrum for politiske intriger. Kongen var som bekendt "Europas Svigerfar", og derfor måtte Fredensborg i Bismarcks øjne selvfølgelig være "Europas hviskegalleri". Senere historiergranskning af den royale korrespondance viser dog med al ønskelig tydelighed, at politik var bandlyst under de meget omtalte Fredensborgdage ... også kaldet kejserdage efterhånden som "børnene" steg i graderne: Alexandra blev engelsk dronning, Dagmar russisk kejserinde,

C.Rørdam blev bureauchef for Den store nordiske Udstilling for Industri, Håndværk og Kunst i København 1888. Udstillingen blev en bragende succes og bivaanedes bl.a. d. 18.maj 1888 af et stort antal kronede hoveder – og sikkert også bureaucheffen selv. Foto: Juncker Jensen (RA)

Vilhelm havde længe været Grækenlands Konge Georg I.

Når samme "Europas Svigerfar" holdt offentlig audiens morede Rørdam sig dejligt over de mange mennesker. En vis audiensmandag forløb ikke helt almindeligt: "En Masse Mennesker til Audiensen. Blandt andet fremtrenten mere end almindelige fedtede Sjøvere ... En af dem kom "qua Skraldemandskudsk" for at ønske Kongen et "glædeligt Nytår". Han vistest over til Hof-fourrekontoret".

Når man om vinteren boede fast på Amalienborg, blev Det Kongelige Teater regelmæssigt besøgt. Tit så kongen sammen med flere eller færre familiemedlemmer den samme forstilling med korte mellemrum, måske kun en akt eller så pr. aften, mens den jourhavende adjutant gerne sad i kavalerlogen. Men ud over de tjenstlige teateraftener søgte Rørdam også gerne til teatret på sine friaftener. Alle hører f.eks. "Den svenske Nattergal", Jenny Lind, som den eller så korrekte Rørdam konsekvent kalder "Fru Linden".

Rørdam tilbragte ganske megen tid sammen med kong Christian IX og dronning Louise på Christiansborg, Bernstorff slot, Frederiksborg slot og selvfølgelig Amalienborg. Der indviedes i Christian VIII's pala i april 1994 et kongeligt museum, hvori bl.a. er gengivet dronning Louises dagligstue og Christian IX'arbejds-værelse, der ses her. Foto: Erik Petersen, Polfoto.

En af Rørdams opgaver var som bureauchef for Den store nordiske Udstilling for Industri, Håndværk og Kunst i 1888 at ledsage kongefamilien rundt, når den besøgte udstillingen som her sammen med andre, udenlandske, kronede hoveder. Foto: Juncker Jensen (RA)

Med begejstring ser og hører han hende for anden gang i "Orpheus og Eurydiche" ... "deilig Sang; storartet Spil; et skjønt Ansigt, hvad enten Glæden eller Sorgen sætter sit Stempel paa det. Ubetinget den af alle Operasangerinder, man maa sætte højest ...".

Kongen deler hans begejstring. Som altid harmonerer man.

EN OMSORGSFULD KONGE.

Det samme gælder på det hjemlige plan. Under en visit hos familien Rørdam ser kongen sig tilfreds omkring og siger: "De har det rigtig hyggeligt her og har møbleret paa den gamle Maade, den holder jeg også mest af, saa vidt gjørligt overalt med Bord midt i Værelset under Kronen eller Hængelampen," dog bekymrer det ham, at der er så få gulvtæpper, "er her nu ikke fodkoldt?" – Måske nok lidt, men familien har endnu ikke råd til tæpper i alle rum ... De skal nok komme.

Til gengæld glæder adjudanten sig over "slotstæpperne" og hvad han ellers ser f.eks. på Fredensborg: "Brilliant tager Havesalen sig ud med de store Lysekroner og Lampetrækkerne foran de brede Spejle mellem Vinduerne. De lyseblaue betrukne Sofagrupper i Hjørnerne, det mægtige tyrkiske Gulvtæppe og de røde Lakaier, der med deres gule Knæbukser og hvide Strømper vimse om snart med et, snart med et andet".

Det kunne i det hele taget gå livligt til på Fredensborg. Sommetider genlød havesalen af børnebørnenes latter, når de løb på rulleskøjter i den berømte sal, for det gjorde de faktisk! I parken foranstaltede de unge prinser cykelløb, eller herrederne red sig en stilsfærdig runde. Der hørte ridehest med til adjutantgoderne, hvad Rørdam i høj grad værdsatte. Han red mange gode ture i det smukke Nordsjælland. Senere, da han kun 52 år gammel faldt for aldersgrænsen for adjutanter, stillede den betænksomme konge en af sine egne heste til hans disposition. Han hørte stadig til, nu som intendant eller "skatmester".

NOSTALGI.

Også vinterstemningen på Amalienborg var den

nostalgiske Rørdam bejstret for: "Dronningens Værelse, hvor der til daglig drikkes The og spilles Lou, er overordentlig hyggeligt og smagfuldt. I Reglen er tre store Lamper tændt ... i Værelset findes hist og her smukke, gammeldags Moderateurer at gjøre Fyldest. Man drejer paa Skruen og hører den fra sin Barndom velbekjendte klukkende Lyd paa Bordet staaer det skinnende Messingthetøj med gammeldags Maskine, der knurrer og hvæser med sit boblende Vand ... Ilden brænder i Kaminen og lyser gennem Glasskjærmen. Hofdamen eller Hds. Majestæt selv laver Theen".

Det var dagen før vinterens første familietaffel på Amalienborg, og da Rørdam senere sidder ved spillebordet sammen med bl.a. dronningen, mærker han sig endnu engang den gammeldags hygge, som han sætter så højt. "Vi sad inde i Hendes Majestæts Dagligstue, hvor en Masse Malerier, Billeder og Photographier pryde Vægge, Staffelier, Etagerer o.s.v." Elektrisk lys kan være nok så praktisk, men det gamle skal stadig bestå med ild i kaminen og det hele!"

Dronningen er ikke slet så begejstret ved at have forladt Bernsdorff Slot. Hun siger: "Her er alt saa varmt med de tykke Tæpper og Gardiner". Hun sværger til masser af frisk luft og kurerer gerne en forkølelse eller lignende med en tur i det fri uanset vejret; men hendes hofdamer skutter sig velbehageligt.

Mindre behageligt er det, når salen i Christian VII's Palæ skal varmes op, som da f.eks. kronprinseparrets datter, Louise, den 17. februar 1893 fyldte 18 år og skulle fejres med et bal. Da måtte man begynde indfyringen en ugestid før for at opnå en antagelig temperatur. Samme år sad man til nytårstaflet i usle 11 grader, til trods for at der var fyret energisk siden 2. juledag; men vinteren det år var også helt "sibirisk".

INTENDANT FOR CIVILLISTEN

I november -98 ville Rørdam fylde 52 år og dermed falde for adjutant-aldersgrænsen. Men knap et år før havde han haft en behagelig overraskelse. Han fortæller: "Da jeg vilde til at gaa, sagde Kongen: "Saa vilde jeg spørge Dem, om De ved Siden af Deres Adjutantstilling vil over-

tage Stillingen som Intendant for Civillisten" (hoffets administration af statens ydelse til kongehuset, ledet af intendanten). Hans Majestæt rakte mig sin Hånd, som jeg trykkede, inderlig glad og taknemmelig. "De veed de Følelser, jeg altid har næret for Dem", ytrede Kongen videre, "og vil derfor nu gjerne knytte Dem nærmere til mig". De ord har lydt som musik i den kommende intendants øre ... smukkere endnu end Jenny "Lindens" sang!."

En af Rørdams første opgaver som intendant blev at optræde som detektiv. Kongen havde pludselig opdaget, at der var forsvundet 1200 kroner fra en skrivebordsskuffe og bad ham diskret at udforske, hvem der kunne stå bag. Mistanken samlede sig snart om en vis "Lakai X". Næste gang, der havde været fingre i pengekuffen havde X så at sige været alene på slottet i kirketiden. Det måtte være ham. Rørdam beder om lov til at lade manden arrestere. "Det kommer vi vel til – desværre", svarer kongen. Politichefen får besked på at handle så skånsomt som muligt af hensyn til lakajfamiliens børn, og Rørdam kan ikke lade være med at tænke på den tordensky, der trækker sig sammen over det ulykkelige hjem.

Det kan kongen heller ikke – mod sædvane banker han på adjutantens dør for at høre, hvordan det var gået med arrestationen. Rørdam lukker op i skjortærmer og med håret strittende til alle sider efter netop at have "stukket Hovedet i vandfadet": Men kongen får jo da et referat: X er gået hurtigt til bekendelse. Med en tilflet kuffertnøgle har han skaffet sig adgang til skuffen, når lejlighed gaves gennem de sidste 13-14 år.

Ved den besked bliver kongen for en gangs skyld gal i hovedet. "Han foer op og slog Næven i Bordet". Ikke desto mindre medvirker den bestjålne konge til, at tyven og hans medskyldige kone benådes efter kun fire måneders indespærring og sendes til Canada, iøvrigt uden at hans borgerlige navn nogensinde blev røbet.

KONGELIG VREDE.

Gennem alle 7 dagbøger refererer Rørdam kun til kongelig vrede i helt specielle tilfælde, som da en mand havde bragt mange unge piger "i For-

*Dronning Louises dagligstue på Glücksborgmuseet på Amalienborg.
Foto: Erik Petersen, Polfoto.*

dærvelse”. Rørdam skriver: “Aldrig har jeg set vor gode Konge saa vred, som da han stødte Billardqueuen haardt mod Gulvet og udtalte sin Dom over Forbryderens Færd”.

En anden beretning om ædel vrede fremkaldes af kongens søster, Louise, der til daglig sad som abedisse i Itzehoe. Hun kom til at udtrykke sin forskrækkelse med et par tyske ord. “Her taler vi dansk”, sagde hendes høje bror øjeblikkelig, og for een sjælden gangs skyld kunne Rørdam ikke indføje sit stående: “Sagde Kongen smilende ...

muntert” ... eller “på sin sædvanlige venlige Maade”.

Noget kunne unægtelig tyde på, at den bundloyale adjutant sorterer sit stof omhyggeligt!

BOLIGEN PÅ CHRISTIANSBORG

Som nyudnævnt intendant eller chef for den kongelige civilliste kunne Rørdam med kone og mange børn glædestrålende flytte ind i en

embedsbolig i Christiansborgs staldfløj. Der var både en masse værelser og en stor altan, som gik ud over slotsgårdens søjlegang. Et par gange fik familien uanmeldt besøg af Christian IX. Hver gang blev pigen, der lukkede op, gevaldig befippet, når den fremmede herre bad hende melde herskabet, at kongen var der; men ind kom han da til alles tilfredshed. Da han blev vist rundt i lejligheden, kunne han konstatere, at sølvgaver fra kongefamilien stod smukt opstillet på skænken, og at to små oliemalerier af kongeparret hang på væggen.

Det andet besøg var en kort sygevisit, hvor den uventede gæst kun ville høre til patienten. Imens man talte sammen, hvilede kongens højre hånd på en stoleryg, som Rørdam bagefter afmærkede med datoen: 10/1 1898. Det lyder næsten kvalmende i nutidige ører, men tiden var en anden; Rørdams bevæggrundene var ægte hengivenhed og ikke snobberi.

Som intendant stod Rørdam bl.a. for kongefamiliens uddeling af gaver, og der blev givet meget væk, men i dybeste diskretion. Pengene strømmede ud, og Rørdam var sikker på, at hoffets spartanske levevis var begrundet i ønsket om at have mest muligt at gøre godt for.

ØLLEBRØD OG ØDSELHED.

Den berømte morgenøllebrød er et godt eksempel. Barnebarnet prins Erik – søn af Valdemar og Marie – har beskrevet situationen: “Jeg ser mine Tanter (faktisk var de hans fastre), kejserinde Dagmar og Dronning Alexandra, bøjet over Øllebrøden, ser Kong Georg sætte en stor Talerken til Livs. Jeg tror, at min Bedstefader ved Synet af alle disse lydige Børn – hvoraf en hel Serie Majestæter – der spiste Øllebrød omkring hans Morgenbord, følte sin Fader-Magt yderligere understreget”.

Sådan et næsten kritisk ord som “fadermagt” ville vor ven Rørdam aldrig have lagt pen til her ... så hellere “sin faderfølelse”!

Man skulle i hvert fald ikke ødsle i kongens nærhed. Engang havde man tænkt sig at nybetække et sæt polstrede møbler og var i fuld gang med stolene, før kongen opdagede denne ekstravagance. Han nåede dog at “redde” den gamle

sofa, der siden i mange år fik lov at trone mellem de nybetrukne blå stole. Et spørgsmål om idealistisk sparsommelighed, som Rørdam må have ment. Hvad den slemme prins Erik ville have kaldt det får stå hen.

Gaver var noget ganske andet, også udover den før omtalte velgørenhed og kongelig uddannelsesstøtte. Kort efter den triste lakajhistorie vandt kongen 200 kroner i Varelotteriets juletrækning. De mange penge blev betroet intendanten under henvisning til hans gode smag. Han skulle venligst finde et smukt guldarmbånd hos juveler Hertz. Ved næste referat gav han sit indkøb til kongen – et guldarmbånd med én stor og to mindre brillanter.

Så åbenbares det, at armbåndet skulle være en gave til fru Rørdam. “Men De kan maaske ogsaa vælge nogle Sølvgenstande, som De har Brug for i Huset?” foreslog kongen, hvorefter den husmoderlige Emma i stedet fik to sølvsovseskåle og ni skeer.

KONGENS FORTROLIGE

Som kongens fortrolige var Rørdam i høj grad tæt på tidens begivenheder. Et sted i dagbøgerne griber han sig selv i at skrive om en aktuel konflikt: “Egentlig hvor taabeligt at kaste saadan et Par Sætninger ned paa Papiret uden at have Tid til nærmere at dokumentere. Dog, maaske kan man en Gang som gammel Mand afse Tid og Roe til at udfylde Hullerne. Der er mange, blandt andet mange, som det nu vilde være urigtigt og uklogt at udfylde”.

En udfyldningsrunde nåede han dog aldrig. Efter kongeparrets død fungerede han stadig som skatmester for Dagmar og Alexandra. Det var således ham, der købte Hvidøre Slot til de to høje damer. Under krigen måtte han støtte sig meget til sin intuition, siddende alene i Danmark med ansvaret, som de begge helt havde lagt i hans hænder.

Han døde 73 år gammel i 1919, samme år som enkekejserinden slap væk fra Krim og den russiske revolution for at tilbringe sine sidste år på sit “elskede Hvidøre”. Takket være Kammerherre Rørdam – som hans rang lød tilsidst – fandt hun alt i skønneste orden.

*Bagsiden:
Interiørudsnit fra det
nyåbnede Glücksborg-
museum. Se artiklen om
C.Rørdam og dage ved
Christian IX's hof.
Foto: Erik Petersen,
Polfoto*

